

Zienswijzennota Visie energielandschap (gewijzigd)

1. Inspraak / voorbereiding

Op grond van artikel 2.1.1 van het Besluit ruimtelijke ordening (Bro) moet worden aangegeven hoe burgers en maatschappelijke organisaties zijn betrokken bij de voorbereiding van de Visie. Op grond van artikel 1.3.1 van het Bro moet onder andere worden aangegeven of er gelegenheid tot zienswijzen wordt geboden.

De ontwerpvisie energielandschap heeft van 4 november 2019 tot en met 2 december 2019 ter inzage gelegen voor het indienen van zienswijzen op grond van de gemeentelijke Inspraakverordening en op grond van artikel 2.1.1 en 1.3.1 van het Bro.

Gedurende de termijn kon iedereen schriftelijk of mondeling een zienswijze bij het college van burgemeester en wethouders naar voren brengen. Er zijn 493 zienswijzen ingediend. Overigens loopt de lijst hieronder door tot en met 513, maar dat komt omdat 20 personen een aanvullende zienswijze hebben ingediend op hun eerder ingediende zienswijze, zodat ze twee keer geregistreerd zijn. De dubbelingen zijn uit de onderstaande lijst verwijderd, daarom ontbreekt er soms een nummer. Deze zienswijzen zijn samengevoegd tot één zienswijze en dus één reactie.

Daarnaast is aan een aantal insprekers toestemming verleend tot het indienen van nadere gronden tot en met 16 december 2019. De volgende insprekers hebben een zienswijze ingediend:

Naam	Plaats
inspreker 1	S-HERTOGENBOSCH
inspreker 2	ROSMALEN
inspreker 3	ROSMALEN
inspreker 4	ROSMALEN
inspreker 5	ROSMALEN
inspreker 6	S-HERTOGENBOSCH
inspreker 7	DEN DUNGEN
inspreker 8	ROSMALEN
inspreker 10	ROSMALEN
inspreker 11	S-HERTOGENBOSCH
Inspreker 12	Niet bekend (e-mail)
inspreker 13	Niet bekend (e-mail)
inspreker 14	NULAND
inspreker 15	ROSMALEN
inspreker 16	Niet bekend (e-mail)
inspreker 17	ROSMALEN

inspreker 18	S-HERTOGENBOSCH
inspreker 19	APELDOORN
inspreker 20	ROSMALEN
inspreker 21	ROSMALEN
inspreker 22	ROSMALEN
inspreker 23	MAASTRICHT
inspreker 24	ROSMALEN
inspreker 25	ROSMALEN
inspreker 26	MAREN-KESSEL
inspreker 27	ROSMALEN
inspreker 28	ROSMALEN
inspreker 29	ROSMALEN
inspreker 30	ROSMALEN
inspreker 31	MAREN-KESSEL
inspreker 32	S-HERTOGENBOSCH
inspreker 33	NULAND
inspreker 34	NULAND
inspreker 35	NULAND
inspreker 36	ROSMALEN
inspreker 37	ROSMALEN
inspreker 38	S-HERTOGENBOSCH
inspreker 39	ROSMALEN
inspreker 40	S-HERTOGENBOSCH
inspreker 41	MAREN-KESSEL
inspreker 42	MAREN-KESSEL
inspreker 43	ROSMALEN
inspreker 44	ROSMALEN
inspreker 45	LITH
inspreker 46	ROSMALEN
inspreker 47	ROSMALEN
inspreker 48	ROSMALEN
inspreker 49	ROSMALEN

inspreker 50	ROSMALEN
inspreker 51	UDEN
inspreker 52	NULAND
inspreker 53	MAREN-KESSEL
inspreker 54	SINT MICHIELSGESTEL
Inspreker 55	ROSMALEN
Inspreker 56	ROSMALEN
Inspreker 57	ROSMALEN
Inspreker 58	S-HERTOGENBOSCH
Inspreker 60	S-HERTOGENBOSCH
Inspreker 61	ROSMALEN
Inspreker 62	NULAND
Inspreker 63	ROSMALEN
Inspreker 64	ROSMALEN
Inspreker 65	ROSMALEN
Inspreker 66	ROSMALEN
Inspreker 67	ROSMALEN
Inspreker 68	ROSMALEN
Inspreker 69	ROSMALEN
Inspreker 70	ROSMALEN
Inspreker 71	ROSMALEN
Inspreker 72	ROSMALEN
Inspreker 73	ROSMALEN
Inspreker 74	S-HERTOGENBOSCH
Inspreker 75	HELVOIRT
Inspreker 76	ROSMALEN
Inspreker 77	HEESCH
Inspreker 78	VINKEL
Inspreker 79	ROSMALEN
Inspreker 80	ROSMALEN
Inspreker 81	ROSMALEN

Inspreker 82	ROSMALEN
Inspreker 83	LITH
Inspreker 84	ROSMALEN
Inspreker 85	KERKDRIEL
Inspreker 86	ROSMALEN
Inspreker 87	ROSMALEN
Inspreker 88	VINKEL
Inspreker 89	APELDOORN
Inspreker 90	APELDOORN
Inspreker 91	ROSMALEN
Inspreker 92	ROSMALEN
Inspreker 93	ROSMALEN
Inspreker 94	ROSMALEN
Inspreker 95	ROSMALEN
Inspreker 96	MAREN-KESSEL
Inspreker 98	S-HERTOGENBOSCH
Inspreker 99	GEWANDE
Inspreker 100	GEWANDE
Inspreker 101	GEWANDE
Inspreker 102	ROSMALEN
Inspreker 103	ROSMALEN
Inspreker 104	ROSMALEN
Inspreker 105	ROSMALEN
Inspreker 106	ROSMALEN
Inspreker 107	ROSMALEN
Inspreker 108	ROSMALEN
Inspreker 109	ROSMALEN
Inspreker 110	ROSMALEN
Inspreker 111	ROSMALEN
Inspreker 112	ROSMALEN
Inspreker 113	ROSMALEN

Inspreker 114	ROSMALEN
Inspreker 115	ROSMALEN
Inspreker 116	ROSMALEN
Inspreker 117	S-HERTOGENBOSCH
Inspreker 118	ROSMALEN
Inspreker 120	MAREN KESSEL
Inspreker 121	MAREN KESSEL
Inspreker 122	ROSMALEN
Inspreker 123	MAREN KESSEL
Inspreker 124	ROSMALEN
Inspreker 125	ROSMALEN
Inspreker 126	ROSMALEN
Inspreker 127	NULAND
Inspreker 128	ROSMALEN
Inspreker 129	ROSMALEN
Inspreker 130	ROSMALEN
Inspreker 131	ROSMALEN
Inspreker 132	ROSMALEN
Inspreker 133	ROSMALEN
Inspreker 134	ROSMALEN
Inspreker 135	ROSMALEN
Inspreker 136	ROSMALEN
Inspreker 137	ROSMALEN
Inspreker 138	ROSMALEN
Inspreker 139	ROSMALEN
Inspreker 140	ROSMALEN
Inspreker 141	UTRECHT
Inspreker 143	ROSMALEN
Inspreker 144	ROSMALEN
Inspreker 145	ROSMALEN
Inspreker 146	ROSMALEN

Inspreker 147	LANDSMEER
Inspreker 149	ROSMALEN
Inspreker 150	ROSMALEN
Inspreker 151	ROSMALEN
Inspreker 152	ROSMALEN
Inspreker 153	ROSMALEN
Inspreker 154	ROSMALEN
Inspreker 155	ROSMALEN
Inspreker 156	ROSMALEN
Inspreker 157	ROSMALEN
Inspreker 158	ROSMALEN
Inspreker 159	ROSMALEN
Inspreker 160	ROSMALEN
Inspreker 162	ROSMALEN
Inspreker 163	ROSMALEN
Inspreker 164	ROSMALEN
Inspreker 165	S-HERTOGENBOSCH
Inspreker 166	ROSMALEN
Inspreker 167	S-HERTOGENBOSCH
Inspreker 168	S-HERTOGENBOSCH
Inspreker 169	GEWANDE
Inspreker 170	GEWANDE
Inspreker 171	S-HERTOGENBOSCH
Inspreker 172	S-HERTOGENBOSCH
Inspreker 173	S-HERTOGENBOSCH
Inspreker 174	GEWANDE
Inspreker 175	ROSMALEN
Inspreker 176	GEFFEN
Inspreker 177	TILBURG
Inspreker 178	ROSMALEN
Inspreker 179	ROSMALEN

Inspreker 180	ROSMALEN
Inspreker 181	ARNHEM
Inspreker 182	ROSMALEN
Inspreker 183	ROSMALEN
Inspreker 184	ROSMALEN
Inspreker 185	ROSMALEN
Inspreker 186	ROSMALEN
Inspreker 187	ROSMALEN
Inspreker 188	ROSMALEN
Inspreker 189	ROSMALEN
Inspreker 190	ROSMALEN
Inspreker 191	ROSMALEN
Inspreker 192	ROSMALEN
Inspreker 193	ROSMALEN
Inspreker 194	ROSMALEN
Inspreker 196	ROSMALEN
Inspreker 197	ROSMALEN
Inspreker 198	ROSMALEN
Inspreker 199	ROSMALEN
Inspreker 200	ROSMALEN
Inspreker 201	ROSMALEN
Inspreker 202	ROSMALEN
Inspreker 203	ROSMALEN
Inspreker 204	ROSMALEN
Inspreker 205	ROSMALEN
Inspreker 206	S-HERTOGENBOSCH
Inspreker 207	NULAND
Inspreker 208	NULAND
Inspreker 209	EEST
Inspreker 210	PURMEREND
Inspreker 211	BOXTEL

Inspreker 212	ROSMALEN
Inspreker 213	ROSMALEN
Inspreker 214	ROSMALEN
Inspreker 215	ROSMALEN
Inspreker 216	NULAND
Inspreker 217	NULAND
Inspreker 218	UDENHOUT
Inspreker 219	ROSMALEN
Inspreker 220	ROSMALEN
Inspreker 221	ROSMALEN
Inspreker 222	ROSMALEN
Inspreker 223	ROSMALEN
Inspreker 224	ROSMALEN
Inspreker 225	ROSMALEN
Inspreker 226	ROSMALEN
Inspreker 227	ROSMALEN
Inspreker 228	ROSMALEN
Inspreker 230	ROSMALEN
Inspreker 231	ROSMALEN
Inspreker 232	ROSMALEN
Inspreker 233	ROSMALEN
Inspreker 234	ROSMALEN
Inspreker 235	ROSMALEN
Inspreker 236	ROSMALEN
Inspreker 237	ROSMALEN
Inspreker 238	ROSMALEN
Inspreker 239	ROSMALEN
Inspreker 240	ROSMALEN
Inspreker 241	ROSMALEN
Inspreker 242	ROSMALEN
Inspreker 243	ROSMALEN

Inspreker 244	De LIER
Inspreker 245	ROSMALEN
Inspreker 246	NULAND
Inspreker 247	HEESCH
Inspreker 248	HEESCH
Inspreker 249	ROSMALEN
Inspreker 250	ROSMALEN
Inspreker 251	ROSMALEN
Inspreker 252	ROSMALEN
Inspreker 253	ROSMALEN
Inspreker 254	ROSMALEN
Inspreker 255	ROSMALEN
Inspreker 256	ROSMALEN
Inspreker 257	ROSMALEN
Inspreker 258	ROSMALEN
Inspreker 259	OOSTERBEEK
Inspreker 260	ROSMALEN
Inspreker 261	ROSMALEN
Inspreker 262	ROSMALEN
Inspreker 263	ROSMALEN
Inspreker 264	ROSMALEN
Inspreker 265	ROSMALEN
Inspreker 266	ROSMALEN
Inspreker 267	ROSMALEN
Inspreker 268	ROSMALEN
Inspreker 269	ROSMALEN
Inspreker 270	ROSMALEN
Inspreker 271	ROSMALEN
Inspreker 272	ROSMALEN
Inspreker 273	ROSMALEN
Inspreker 274	ROSMALEN

Inspreker 275	ROSMALEN
Inspreker 276	ROSMALEN
Inspreker 277	ROSMALEN
Inspreker 278	ROSMALEN
Inspreker 279	ROSMALEN
Inspreker 280	ROSMALEN
Inspreker 281	ROSMALEN
Inspreker 282	ROSMALEN
Inspreker 283	ROSMALEN
Inspreker 284	ROSMALEN
Inspreker 285	VINKEL
Inspreker 286	ROSMALEN
Inspreker 287	ROSMALEN
Inspreker 288	ROSMALEN
Inspreker 289	ROSMALEN
Inspreker 290	ROSMALEN
Inspreker 291	ROSMALEN
Inspreker 292	ROSMALEN
Inspreker 293	ROSMALEN
Inspreker 294	ROSMALEN
Inspreker 295	ROSMALEN
Inspreker 296	ROSMALEN
Inspreker 297	ROSMALEN
Inspreker 298	ROSMALEN
Inspreker 299	ROSMALEN
Inspreker 300	BERLICUM
Inspreker 301	BREDA
Inspreker 302	ROSMALEN
Inspreker 303	'S-HERTOGENBOSCH
Inspreker 304	NULAND
Inspreker 305	NULAND

Inspreker 306	NIJMEGEN
Inspreker 307	ROSMALEN
Inspreker 308	ROSMALEN
Inspreker 309	ROSMALEN
Inspreker 310	ROSMALEN
Inspreker 311	ROSMALEN
Inspreker 312	ROSMALEN
Inspreker 313	ROSMALEN
Inspreker 314	LITH
Inspreker 315	NULAND
Inspreker 316	ROSMALEN
Inspreker 317	ROSMALEN
Inspreker 318	ROSMALEN
Inspreker 319	ROSMALEN
Inspreker 320	ROSMALEN
Inspreker 321	ROSMALEN
Inspreker 322	ROSMALEN
Inspreker 323	S-HERTOGENBOSCH
Inspreker 324	ROSMALEN
Inspreker 325	ROSMALEN
Inspreker 326	ROSMALEN
Inspreker 327	ROSMALEN
Inspreker 328	ROSMALEN
Inspreker 329	ROSMALEN
Inspreker 330	ROSMALEN
Inspreker 331	ROSMALEN
Inspreker 332	ROSMALEN
Inspreker 333	ROSMALEN
Inspreker 334	ROSMALEN
Inspreker 335	ROSMALEN
Inspreker 336	ROSMALEN

Inspreker 337	ROSMALEN
Inspreker 338	ROSMALEN
Inspreker 339	ROSMALEN
Inspreker 340	ROSMALEN
Inspreker 341	ROSMALEN
Inspreker 342	ROSMALEN
Inspreker 343	ROSMALEN
Inspreker 344	ROSMALEN
Inspreker 345	ROSMALEN
Inspreker 346	ROSMALEN
Inspreker 347	ROSMALEN
Inspreker 348	ROSMALEN
Inspreker 349	ROSMALEN
Inspreker 350	ROSMALEN
Inspreker 351	MAREN KESSEL
Inspreker 352	ROSMALEN
Inspreker 353	ROSMALEN
Inspreker 354	ROSMALEN
Inspreker 355	ROSMALEN
Inspreker 356	ROSMALEN
Inspreker 357	ROSMALEN
Inspreker 358	ROSMALEN
Inspreker 359	MAREN KESSEL
Inspreker 360	ROSMALEN
Inspreker 361	NULAND
Inspreker 362	NULAND
Inspreker 363	ROSMALEN
Inspreker 364	ROSMALEN
Inspreker 365	ROSMALEN
Inspreker 366	ROSMALEN
Inspreker 367	ROSMALEN

Inspreker 368	ROSMALEN
Inspreker 369	ROSMALEN
Inspreker 370	GEWANDE
Inspreker 371	GEWANDE
Inspreker 372	ROSMALEN
Inspreker 373	ROSMALEN
Inspreker 374	ROSMALEN
Inspreker 375	ROSMALEN
Inspreker 376	ROSMALEN
Inspreker 377	NULAND
Inspreker 378	NULAND
Inspreker 379	ROSMALEN
inspreker 380	ROSMALEN
inspreker 381	ROSMALEN
inspreker 382	ROSMALEN
inspreker 383	ROSMALEN
inspreker 384	ROSMALEN
inspreker 385	ROSMALEN
inspreker 386	ROSMALEN
inspreker 387	ROSMALEN
inspreker 388	ROSMALEN
inspreker 389	ROSMALEN
inspreker 390	ROSMALEN
inspreker 391	ROSMALEN
inspreker 392	ROSMALEN
inspreker 393	ROSMALEN
inspreker 394	ROSMALEN
inspreker 395	ROSMALEN
inspreker 396	ROSMALEN
inspreker 397	ROSMALEN
inspreker 398	NULAND

inspreker 399	NULAND
inspreker 400	ROSMALEN
inspreker 401	ROSMALEN
inspreker 402	ROSMALEN
inspreker 403	ROSMALEN
inspreker 404	ROSMALEN
inspreker 405	ROSMALEN
inspreker 407	ROSMALEN
inspreker 411	ROSMALEN
inspreker 412	NULAND
inspreker 415	ROSMALEN
inspreker 417	Niet bekend (e-mail)
inspreker 418	Niet bekend (e-mail)
inspreker 419	NULAND
inspreker 420	Niet bekend (e-mail)
inspreker 421	Niet bekend (e-mail)
inspreker 422	'S-HERTOGENBOSCH
inspreker 423	'S-HERTOGENBOSCH
inspreker 424	NULAND
inspreker 428	NULAND
inspreker 430	ROSMALEN
inspreker 431	ROSMALEN
inspreker 432	ROSMALEN
inspreker 433	ROSMALEN
inspreker 434	ROSMALEN
inspreker 435	ROSMALEN
inspreker 436	ROSMALEN
inspreker 437	ROSMALEN
inspreker 438	ROSMALEN
inspreker 439	ROSMALEN
inspreker 440	ROSMALEN

inspreker 441	ROSMALEN
inspreker 442	NULAND
inspreker 443	NULAND
inspreker 444	NULAND
inspreker 445	NULAND
inspreker 446	NULAND
inspreker 447	NULAND
inspreker 448	NULAND
inspreker 449	NULAND
inspreker 450	NULAND
inspreker 451	NULAND
inspreker 452	NULAND
inspreker 453	NULAND
inspreker 454	NULAND
inspreker 455	NULAND
inspreker 456	NULAND
inspreker 457	NULAND
inspreker 458	ROSMALEN
inspreker 459	ROSMALEN
inspreker 460	NULAND
inspreker 461	GILZE
inspreker 462	GEWANDE
inspreker 463	EMPEL
inspreker 464	ROSMALEN
inspreker 465	NULAND
inspreker 466	NULAND
inspreker 467	ROSMALEN
inspreker 468	ROSMALEN
inspreker 469	NULAND
Inspreker 470	ROSMALEN
Inspreker 471	MAREN-KESSEL

Inspreker 472	ROSMALEN
Inspreker 473	'S-HERTOGENBOSCH
Inspreker 474	'S-HERTOGENBOSCH
Inspreker 475	ROSMALEN
Inspreker 476	'S-HERTOGENBOSCH
Inspreker 477	'S-HERTOGENBOSCH
Inspreker 478	'S-HERTOGENBOSCH
Inspreker 479	'S-HERTOGENBOSCH
Inspreker 480	'S-HERTOGENBOSCH
Inspreker 481	'S-HERTOGENBOSCH
Inspreker 482	'S-HERTOGENBOSCH
Inspreker 483	KERKDRIEL
Inspreker 484	KERKDRIEL
Inspreker 485	'S-HERTOGENBOSCH
Inspreker 486	'S-HERTOGENBOSCH
Inspreker 487	VINKEL
Inspreker 488	VINKEL
Inspreker 489	HEESCH
Inspreker 490	HEESCH
Inspreker 491	VINKEL
Inspreker 492	HEESCH
Inspreker 493	HEESCH
Inspreker 494	GEFFEN
Inspreker 495	ROSMALEN
Inspreker 496	ROSMALEN
Inspreker 497	VINKEL
Inspreker 498	ROSMALEN
Inspreker 499	ROSMALEN
Inspreker 500	ROSMALEN
Inspreker 501	NULAND
Inspreker 502	VINKEL

Inspreker 503	NULAND
Inspreker 504	VINKEL
Inspreker 505	VINKEL
Inspreker 506	'S-HERTOGENBOSCH
Inspreker 507	'S-HERTOGENBOSCH
Inspreker 508	'S-HERTOGENBOSCH
Inspreker 509	'S-HERTOGENBOSCH
Inspreker 510	NULAND
Inspreker 511	ROSMALEN
Inspreker 512	'S-HERTOGENBOSCH
Inspreker 513	VINKEL

Gelet op de grote hoeveelheid zienswijzen is ervoor gekozen om voor een deel een algemene beantwoording op te stellen en specifieke onderdelen van zienswijzen in een separate tabel te behandelen. In de algemene beantwoording worden die onderdelen van zienswijzen behandeld, die meerdere keren zijn ingediend en/of vaak terugkeren. In de tabel wordt ingegaan op unieke reacties of onderdelen die te specifiek zijn voor een algemene beantwoording. Alle zienswijzen zijn samengevat in de tabel. Dit betekent niet dat als onderdelen van de zienswijze niet expliciet worden genoemd, deze niet bij de beoordeling zouden zijn betrokken: alle zienswijzen zijn in hun geheel beoordeeld.

Inhoud

1.	PROCES / COMMUNICATIE.....	20
2.	ROL OVERHEID / BELANGENAFWEGING	25
3.	ZONE TRANSFORMEREN WIND ROSMALENSE EN NULANDSE POLDER.....	26
4.	POLDERS NIET GESCHIKT	28
5.	POLDERLANDSCHAP.....	31
6.	KEUZES VISIE.....	33
7.	OPGAVE.....	39
8.	WINDTURBINES	41
9.	VISIE TE EENZIJDIG	42
10.	GEZONDHEID	44
11.	NATUUR.....	48
12.	WOON- EN LEEFKLIAMAT.....	50
13.	WAARDEDALING	53
14.	BELEID.....	55
15.	DUURZAAMHEID	57
16.	LUSTEN-LASTEN.....	59
17.	ZON OP WATER	62

INLEIDING

De Visie energielandschap is samen met de inwoners en andere belanghebbenden tot stand gekomen. We zijn aan het begin van 2019 met een innovatief en intensief participatietraject gestart. Met diverse stakeholders: bewoners, eigenaren, mogelijke initiatiefnemers en professionele organisaties. In dit participatietraject zochten we uitgebreid de dialoog met betrokkenen uit de gemeente om hen te informeren over duurzame energieproductie, om met hen mogelijke locaties voor windturbines en zonnevelden te verkennen en om na te gaan welke randvoorwaarden bij voorkeur te koppelen zijn aan eventuele realisatie van windturbines en zonnevelden. Het participatietraject is in meerdere rondes met publieksbijeenkomsten doorlopen tot en met juni 2019. Op basis van de reacties en output uit de bijeenkomsten is oktober 2019 de ontwerp Visie vastgesteld; vervolgens heeft deze ontwerp Visie vanaf 4 november 2019 gedurende vier weken ter inzage gelegen voor zienswijzen. Er zijn in totaal 493 zienswijzen ontvangen. We danken alle insprekers voor het doornemen van de stukken en het indienen van hun reacties en meningen op de ontwerp Visie. De zienswijzen die zijn ingediend op de ontwerp Visie, hebben geleid tot aanpassing en aanscherping van de definitieve Visie.

Uit de zienswijzen blijkt dat een groot deel van de insprekers zorgen hebben over toekomstige projecten voor met name windenergie, en vrezen dat het hen persoonlijk zal raken. Wij begrijpen deze zorgen en zijn ons ervan bewust dat het gaat over de invloedssfeer van de woonomgeving van inwoners. Tegelijkertijd is deze Visie nodig om te kunnen gaan voldoen aan de gemeentelijke en rijksdoelstellingen op het gebied van de energietransitie. De gemeente staat hierin voor een grote uitdaging, gelet op de grote hoeveelheid belangen die er spelen (bijvoorbeeld duurzame energie, inwoners, natuur, landbouw, bedrijven). Wij nemen met de Visie de verantwoordelijkheid, maar houden daarbij tegelijkertijd regie via de uitgangspunten van de Visie – met participatie, ruimtelijke kwaliteit en oog voor alle belangen. Via deze zienswijzennota gaan we thematisch in op de gemeenschappelijke hoofdbezwaren van alle zienswijzen. De overige zienswijzen worden uniek beantwoord in de bijgevoegde tabel.

1. PROCES / COMMUNICATIE

Participatieproces

Het grootste deel van de insprekers heeft bezwaren geuit over het participatieproces en de communicatie van en met de gemeente. Het gaat dan om het feit dat mensen niet (tijdig) op de hoogte waren van het voorbereidingsproces van de Visie, onvoldoende zijn betrokken bij de ontwerpvisie, niet persoonlijk op de hoogte zijn gebracht (binnen een straal van 2,5 km van de windturbines) en ze niet hebben kunnen herleiden hoe de inbreng van de participatie heeft geleid tot het aanpassen en tot stand komen van de ontwerpvisie. Ook is aangegeven dat vragen die ze hebben gesteld op de inspraakavond niet zijn beantwoord, dat informatie is achtergehouden, dat de inspraaktermijn gezien de veelheid aan stukken en informatie te kort was om goed te kunnen reageren en dat het gevoel heerst dat de gemeente de windturbines erdoor wil drukken. De gemeente krijgt maanden de tijd om de ontwerpvisie op te stellen, terwijl de omwonenden binnen vier weken moeten reageren. Vanwege de impact van de Visie moet de snelheid ondergeschikt zijn aan de zorgvuldigheid van de besluitvorming. Velen verzoeken om verlenging van de termijn tot begin januari 2020.

De gemeente vindt het vervelend om te horen dat niet alle bewoners zich voldoende betrokken voelen, en dat er gevoelens onder bewoners leven dat de Visie zich kenmerkt door een tunnelvisie en doelredenering.

In lijn met het raadsbesluit van oktober 2018 heeft de gemeente een zeer participatieve aanpak opgesteld voor dit visietraject. In januari 2019 is gestart met een intensief participatietraject met stakeholders: bewoners, eigenaren, mogelijke initiatiefnemers en professionele organisaties. In dit participatietraject is uitgebreid de dialoog gezocht met betrokkenen uit de gemeente om hen te informeren over duurzame energieproductie, om met hen denkbare locaties voor windturbines en zonnevelden te verkennen en om na te gaan welke randvoorwaarden bij voorkeur te koppelen zijn aan eventuele realisatie van windturbines en zonnevelden. Het participatietraject is in meerdere rondes met publieksbijeenkomsten doorlopen.

In een eerste ronde zijn vijf publieksbijeenkomsten verspreid over de gemeente georganiseerd in de periode januari - maart 2019. Aanvankelijk waren drie bijeenkomsten gepland, maar vanwege de belangstelling is dit uitgebreid naar vijf bijeenkomsten. Het doel van de bijeenkomsten was met name bewustzijn te creëren van de energieopgave, en bewoners te informeren over het proces en hen uit te nodigen daarin een bijdrage te leveren. Tijdens deze bijeenkomsten kwam naar voren dat er veel ideeën waren voor duurzame energieopwekking langs snelwegen en op plassen. Dit heeft geleid tot een uitbreiding van het onderzoeksgebied.

De volgende participatiestap bestond uit een tweetal 'meedenkbijeenkomsten' in mei 2019 om belangstellenden mee te nemen in de (ruimtelijke) dilemma's rond de productie van duurzame energie. Het doel van deze bijeenkomsten was om zoveel mogelijk meningen, ideeën, bezwaren en argumenten op te halen. Bij deze bijeenkomsten is input opgehaald over de waarden en opgaven in verschillende gebieden. Uit deze bijeenkomst is onder meer gekomen dat gebieden met belangrijke natuur- en cultuurhistorische waarden van energieopwekking moeten worden uitgesloten.

De derde participatiestap bestond uit een tweetal 'schetsbijeenkomsten' in juni 2019, waarin deelnemers onder meer konden meedenken en schetsen aan mogelijke locaties voor windturbines en zonnevelden. Bij deze bijeenkomsten is dieper ingegaan op het onderwerp 'meerwaardecreatie' en is besproken hoe dit kan worden ingevuld. De output van deze bijeenkomsten heeft geleid tot invulling van de eisen met betrekking tot maatschappelijke meerwaarde, en aanvullende financiële

voorwaarden. Het opdelen van het proces in fases 'informer', 'meedenken' en 'schetsen' heeft geleid tot een stapsgewijze dialoog met de omgeving, waarin langzaam naar een concreet eindbeeld werd gewerkt.

Gedurende het traject van de eerste tot en met de derde ronde was er ook ruimte voor onlinereacties. Van alle bijeenkomsten zijn verslagen opgemaakt, die als bijlage bij de visie zijn gevoegd.

De fase waarin zienswijzen konden worden ingediend kan worden gezien als een vierde ronde van dit participatieve traject. De zienswijzen die zijn ingediend op de ontwerp Visie, hebben bovendien geleid tot aanpassing en aanscherping van de definitieve Visie. Mede op basis van de gedurende het gehele jaar opgehaalde input, is de voorliggende Visie tot stand gekomen.

Naar onze mening is de visievorming gelet op het bovenstaande tot stand gekomen via een intensief en zorgvuldig doorlopen participatief proces. Het heeft veel input opgeleverd, bijvoorbeeld ten aanzien van de reikwijdte van de Visie (niet alleen buitengebied, maar ook rivieren, plassen en snelwegen). We hebben uitgebreid en zorgvuldig gecommuniceerd over de publieksbijeenkomsten en de start van de inspraakperiode, via bekendmakingen in diverse media (de gemeentelijke website, mailingen, gemeenteblad, sociale media, overheid.nl, huis-aan-huis blad Bossche Omroep). Wij hebben deze bekendmaking niet bewust en ook niet onbewust achtergehouden. In het proces van de bijeenkomsten is niet gebleken dat bewoners onvoldoende zijn ingelicht. Ook is het proces in alle openheid gehouden en is alle informatie met bewoners gedeeld. Dit blijkt ook uit het groot aantal inwoners dat via een zienswijze heeft gereageerd.

Een aantal omwonenden had verwacht een aparte, persoonlijke brief te zullen ontvangen. Er is bewust voor gekozen om geen persoonlijke brieven per woning te sturen. Dat is niet onze werkwijze voor dit type visietrajecten. Middels uitgebreide informatie via diverse media (zie vorige alinea) hebben wij naar onze mening uitgebreid en zorgvuldig de inwoners geïnformeerd over de Visie zelf en de bijeenkomsten.

De straal van belanghebbenden rondom windturbines, die wordt aangehaald in een aantal reacties, is hier niet relevant, omdat het om een visie gaat over de hele gemeente waarbinnen gebieden aangegeven worden. Er zijn nog geen concrete plannen in aangegeven op grond waarvan een dergelijke groep van belanghebbenden aangewezen kan worden. Op basis van de Visie kunnen projecten worden ontwikkeld, waarbij omgevingsparticipatie een belangrijk onderdeel is. Op dat moment zullen belanghebbenden huis-aan-huis brieven ontvangen, conform onze gebruikelijke werkwijze.

Op de inspraakavond van 19 november 2019 hebben de ambtenaren van de gemeente de vragen van aanwezigen zo goed en zorgvuldig mogelijk proberen te beantwoorden. Insprekers stellen dat ze niet altijd een antwoord hebben gekregen. Er zijn in elk geval niet bewust geen vragen beantwoord noch is informatie weggelaten. Dat niet altijd een vraag beantwoord is, is mogelijk, maar is geen onwil of strategie. Met deze reactienota gaan we ervan uit alle openstaande vragen te beantwoorden. Als u toch nog een vraag heeft die volgens u niet is beantwoord, kunt u contact opnemen met de heer van Heumen (j.vanheumen@s-hertogenbosch.nl). We gaan graag met u verder in gesprek om uw vragen te beantwoorden of standpunten toe te lichten.

In oktober 2018 heeft de raad besloten een open en participatieve werkwijze te hanteren bij de totstandkoming van de Visie en onder meer bewoners vanaf het eerste moment nauw hierbij te

betrekken. Hierboven zijn de vier rondes beschreven waaruit blijkt dat hieraan is voldaan. In de vierde ronde bedroeg de termijn waarbinnen een zienswijze kon worden ingediend op de ontwerpvisie Energielandschap vier weken. Deze termijn komt overeen met de inspraaktermijn voor de uitgebreide Wabo-procedure van buitenplanse afwijkingen van het bestemmingsplan. Dit is geen ongebruikelijke termijn. Ons is niet gebleken dat bewoners door deze termijn van vier weken niet of onvoldoende in staat zijn geweest om al hun bezwaren te kunnen uiten. Bovendien hebben diegenen die in hun zienswijze hadden verzocht om extra tijd voor het opstellen van (de gronden van) een zienswijze, van ons een redelijke termijn van twee weken gekregen. Er zijn overigens geen reacties buiten deze termijn ingediend. Daarmee is naar onze mening sprake van een zorgvuldige en voldoende inspraaktermijn.

Representativiteit bijeenkomsten

Insprekers vinden dat de resultaten van de bijeenkomsten niet als representatief kunnen worden gezien.

De opkomst bij de bijeenkomst kan niet als representatief voor de gehele bevolking worden gezien, daarvoor was de opkomst te laag. Die verwachting was er ook niet en het is dan ook niet als kwantitatief resultaat beschouwd. De resultaten van de bijeenkomsten zijn als kwalitatief resultaat beschouwd en als een handvat om te bepalen welke richting de visie op moest gaan.

Draagvlak

Insprekers vinden dat er geen enkel draagvlak is voor windturbines en dat de Visie niet zonder draagvlak vastgesteld kan worden.

We streven naar een zo groot mogelijk draagvlak van de omgeving, maar het kan niet leidend zijn. Er zal bij elk concreet plan een goede afweging van alle belangen plaatsvinden, waarbij niet per se één belang, zoals draagvlak, leidend is. Conform de uitgangspunten en het handelingsperspectief van de Visie dient een initiatiefnemer aan de start van het proces inzicht te geven in de aanpak van het omgevingsproces. Daarna wordt dit proces zo vroegtijdig mogelijk opgestart. Hierbij moeten alle belangen, kansen en risico's in beeld worden gebracht. Hieruit wordt duidelijk welke belangen er spelen en kan de gemeente besluiten over het gehele ruimtelijke plan. Er spelen bij inwoners zorgen over mogelijke hindereffecten van met name windturbines, zoals geluid, visuele impact en gezondheid. Het rekening houden met de woonkwaliteit en gezondheid is één van de belangen die in het proces worden meegenomen. Naar aanleiding van de zienswijzen is dit nadrukkelijker benoemd in de uitgangspunten van de Visie. We verwijzen hiervoor ook naar het kopje Status en positie visie.

Status en positie visie

Veel insprekers stellen dat al besloten is dat er windturbines komen in de Rosmalense en Nulandse polder. Ook vragen insprekers om nader onderzoek naar bijvoorbeeld gezondheid of geluid als gevolg van windturbines, naar de exacte positie van de windturbines of ze geven aan dat plaatsing naast woonkernen niet aanvaardbaar is.

Voorliggend stuk betreft een Visie, nog geen ruimtelijk plan. Met deze Visie is nog geen sprake van een project. Op dit moment is nog niet meer duidelijkheid te geven over de exacte plekken voor windturbines of zonnevelden. In de Visie wordt beleidsmatig en met zones aangegeven waar mogelijk wind of zonne-energie kan komen, mits aan alle genoemde voorwaarden uit de Visie kan worden

voldaan. Hierbij moeten meerdere doelen met elkaar verenigd worden, waarbij er ruimtelijke kwaliteit en maatschappelijke meerwaarde moet worden gecreëerd. Al deze aspecten moeten vroegtijdig in overleg met de omgeving worden bekeken en beoordeeld. We hebben begrip voor de zorgen over geluid of gezondheid, maar een nader onderzoek naar geluid en gezondheid zal worden uitgevoerd op het moment van concrete planvorming. In de Visie is een aantal nadere waarborgen opgenomen ten aanzien van woonkwaliteit en gezondheid. De belangrijkste zijn als volgt:

Visie, Deel A, paragraaf 3.2.2, toevoeging / aanpassing met de volgende tekst:

Windturbines kunnen hinder geven voor omwonenden. Ze brengen slagschaduw met zich mee en produceren geluid. Ook zijn er zorgen over invloed op de gezondheid en het verdwijnen van uitzicht. Er dient daarom zoveel mogelijk rekening te worden gehouden met het woon –en leefklimaat van omwonenden. Ten aanzien van gezondheid, verwijzen we naar het uitgelicht kader. Om de woonkwaliteit te borgen zijn net als voor andere ruimtelijke ontwikkelingen in de wet- en regelgeving gedetailleerde bepalingen opgenomen ten aanzien van de toegestane milieubelasting. Er kunnen maatregelen worden getroffen om effecten te beperken of weg te nemen.

Visie, Deel A, paragraaf 3.4, toevoeging aan de tekst:

De uitdaging is om te zoeken naar een manier om duurzame energieopwekking te ontwikkelen waarbij:

- zoveel mogelijk rekening wordt gehouden met het woon- en leefklimaat, waaronder gezondheid, van omwonenden en dit mee te nemen in de afwegingen

Visie Deel A, paragraaf 3.5, Uitgangspunten en strategie ontwikkeling duurzame energie, toevoeging aan de tekst, nieuw punt 5:

De ontwikkeling houdt zoveel mogelijk rekening met het woon –en leefklimaat, waaronder gezondheid, van omwonenden, de consequenties hiervan in beeld te brengen, en dit integraal mee te nemen in de afwegingen.

Visie, Deel C, paragraaf 2.2 Handlingsperspectief, Stap 1. Toevoeging aan tekst:

Houd zoveel mogelijk rekening met woon –en leefklimaat inwoners

We vragen om bij een planontwikkeling het woon –en leefklimaat als uitgangspunt aan de voorkant van het proces mee te nemen. Dit kan leiden tot een beter plan en met meer draagvlak. Het kan ook betekenen dat hierin maatregelen of keuzes worden gemaakt die verdergaan dat de wettelijke norm

Doelredenering / tunnelvisie

Een aantal insprekers geeft aan dat de gemeente een tunnelvisie heeft ten aanzien van de visie en naar het doel redeneert. Het staat namelijk allang vast dat er windturbines zullen komen.

Het bezwaar dat de visie een doelredenering of tunnelvisie kent, onderschrijven wij niet.

De Visie is opgesteld om te bepalen waar en onder welke condities het mogelijk is om initiatieven met windturbines en zonnevelden verder uit te werken.

Daarvoor zijn gebieden nodig. De aanleiding hiervoor is de grote energieopgave die we hebben. In de Visie vindt een afweging plaats van gebieden waar wel of geen windturbines en / of zonnenvelden te realiseren zijn. We willen met deze Visie bereiken dat we aan de hand van een integrale aanpak en ruimtelijke visie alle belangen verenigen in toekomstige wind- en zonneprojecten. De keuzes in de Visie zijn op basis van ruimtelijke analyses en de uitkomsten van participatiebijeenkomsten gemaakt. Deze beschrijvingen zijn te lezen onder Keuzes Visie en Zone transformeren wind Rosmalense en Nulandse polder. Naar aanleiding van de zienswijzen hebben wij de onderbouwingen voor de keuzes uitgebreid. Deze zijn opgenomen in het hoofdstuk Keuzes visie.

2. ROL OVERHEID / BELANGENAFWEGING

In de reacties wordt veelvuldig aangegeven dat het gevoel leeft dat de gemeente slechts een financieel belang heeft en alleen het belang van initiatiefnemers wil dienen. Insprekers hebben geen vertrouwen in de overheid, omdat ze niet zou luisteren.

We willen benadrukken dat wij niet een eenzijdig belang dienen. In lijn met onze publieke verantwoordelijkheid, dienen wij het algemene gemeentelijke belang te dienen. Dat betekent in ieder geval het behartigen en meewegen van de belangen van omwonenden, bedrijven, flora en fauna, ruimtelijke ordening en infrastructuur. We willen juist met deze visie bereiken dat we aan de hand van een integrale aanpak en ruimtelijke visie al deze belangen verenigen in toekomstige wind- en zonneprojecten. Daarom hebben we in de Visie de maatschappelijke meerwaarde en ruimtelijke kwaliteit als belangrijke uitgangspunten opgenomen en de eis om elk project integraal te benaderen met vroegtijdige omgevingsparticipatie als voorwaarde. Als we alleen een financieel belang zouden hebben, zouden dit soort uitgangspunten niet in de visie zijn opgenomen. De Visie beoogt juist alle belangen gezamenlijk te beschouwen, en gaat uit van een integrale benadering waarbij zoveel mogelijk rekening wordt gehouden met het woon- en leefklimaat van omwonenden; en waar mogelijk functies als bijvoorbeeld recreatie of natuur worden toegevoegd of versterkt. In dat kader verwijzen we ook naar de lusten-lasten-regeling zoals opgenomen in hoofdstuk 4 van de Visie (Deel A). Hoewel dit primair een landschappelijke en ruimtelijke visie is, hebben we begrip voor de vrees voor een eenzijdige verdeling van lusten en lasten en zijn wij van mening dat deze op een rechtvaardige manier gedeeld moeten worden met de omgeving. Wanneer niet alleen initiatiefnemers maar ook de omgeving eigenaar van de ontwikkeling is, vergroot dit het eigenaarschap en draagvlak in de omgeving van het initiatief.

Om bovenstaande nog sterker te benadrukken, zijn in de visie-uitgangspunten en het handelingsperspectief nadere voorwaarden ten aanzien van woonkwaliteit, gezondheid en natuur toegevoegd. De waarborgen voor gezondheid en woonkwaliteit zijn genoemd onder hoofdstuk 1. Ten aanzien van natuur is de volgende waarborg opgenomen:

Visie Deel A, paragraaf 3.5, Uitgangspunten en strategie ontwikkeling duurzame energie, toevoeging aan de tekst, nieuw punt 6:

De ontwikkeling houdt zoveel mogelijk rekening met natuurwaarden en beschermde soorten flora en fauna, waaronder de (beschermde) weidevogels en vleermuizen.

De Visie vormt het kader voor besluiten die windturbines en zonnevelden mogelijk maken. Die zijn noodzakelijk om aan de opgave voor de opwekking van duurzame energie te voldoen, conform de afspraken in de regionale energiestrategie. En door duurzame energie op te wekken wordt een bijdrage geleverd aan de doelstelling om in 2050 als gemeente klimaatneutraal te zijn. Dit is in het algemeen belang van alle inwoners van Den Bosch en heel Nederland. Immers, vaststaat dat het klimaat in negatieve zin snel verandert en dat er, willen we ook in de toekomst een aanvaardbaar woon- en leefklimaat hebben voor onszelf en onze kinderen, drastische maatregelen noodzakelijk zijn. Als gemeente moeten wij ook bijdragen aan het verlagen van de CO₂-uitstoot, dat verplicht enerzijds het nationaal klimaatakkoord ons, maar ook gezien het algemeen belang om verdere opwarming van de aarde te voorkomen.

3. ZONE TRANSFORMEREN WIND ROSMALENSE EN NULANDSE POLDER

Insprekers zijn het niet eens met de komst van een 'grootschalig industrieel windpark' in de Rosmalense en Nulandse polder.

Het is in deze inspraakfase duidelijk geworden uit de hoeveelheid zienswijzen, dat er weerstand leeft tegen 'een grootschalig industrieel windpark' in de Rosmalense en Nulandse polder. Wij snappen deze weerstand zeker. Er is op dit moment echter geen sprake van een project. Er zijn zoals bekend initiatiefnemers voor een initiatief voor windturbines in deze polder, maar de gemeenteraad heeft nog niet besloten dat dit initiatief er ook daadwerkelijk komt. Wel is in oktober 2018 door de raad uitgesproken dat zij in dit gebied in beginsel ruimte ziet voor grootschalige plaatsing van windenergie en zonnepanelen in de Rosmalense polder en dat de polder daarmee een belangrijke plaats kan innemen bij de realisering van de doelstelling om klimaatneutraal te zijn in 2050. Met de vaststelling van voorliggende Visie bevestigt de gemeenteraad nu dit raadsbesluit van oktober 2018 dat zij opwekking van grootschalige duurzame energie in deze polder beleidsmatig acceptabel acht. In deze visie wordt immers beleidsmatig ruimte gecreëerd voor het toestaan van grootschalige opwek van wind en zon in deze polder onder de voorwaarde van een gebiedsgerichte aanpak, waarbij ruimtelijke kwaliteit en maatschappelijke meerwaarde belangrijke uitgangspunten zijn. Bovenal benadrukken we dat de windturbines niet zomaar gerealiseerd kunnen worden. Los van de eventuele benodigde procedures die daarvoor nodig zijn (ruimtelijk plan, mogelijk MER) is het voor de gemeente juist van groot belang dat de ontwikkeling van grootschalige energieopwekking (wind en/of zon) alleen met een integrale gebiedsgerichte aanpak voor de gehele polder kan gaan waarbij meerdere doelen met elkaar worden verenigd. Al deze aspecten moeten vroegtijdig in overleg met de omgeving plaatsvinden.

De Rosmalense en Nulandse polder tot aan de wijk de Groote Wielen zijn op de kaart Transformeren geheel aangeduid voor Transformeren Zon en Wind. Dit betekent niet dat hiermee de intentie wordt uitgesproken direct naast de woonkern van De Groote Wielen windturbines te plaatsen. Mocht het tot een project komen, dan is de nabijheid van windturbines tot de woonkern een belangrijk element in de planvorming. Er wordt bij een toekomstig concreet planinitiatief uitgegaan van de geldende wettelijke regels en normen. De reden dat de transformatiezone zo breed is gekozen, tot aan de woonkern, heeft ermee te maken dat het gebied van de Rosmalense en Nulandse polder als geheel zal transformeren. Met de komst van windturbines verandert het gehele gebied en vragen we een gebiedsontwikkeling voor het gehele gebied. We beschouwen het daarom als één groot gebied. Hierop wordt nader ingegaan in het hoofdstuk Keuzes visie.

Voor de planvorming voor de polder loopt een separaat traject, genaamd Duurzame Polder. In dit traject, dat samen met de gemeente Oss en de provincie wordt georganiseerd, komen alle belangen samen, waartoe inmiddels ook al een groot aantal bijeenkomsten zijn georganiseerd. In deze verkenning worden drie scenario's uitgewerkt en uiteindelijk een voorkeursscenario aan de raad voorgelegd. Dit zal naar verwachting na het zomerreces gebeuren. Het is mogelijk dat uit dit traject aangepaste uitgangspunten volgen ten opzichte van het handelingsperspectief, mits deze voldoende gemotiveerd en onderbouwd worden. Met de vaststelling van deze Visie door de gemeenteraad wordt een voorbehoud gemaakt voor ontwikkelingen in de Rosmalense en Nulandse polder, namelijk dat in de nabije toekomst mogelijk nog nadere afwegingen voor dit gebied worden gemaakt. De resultaten van de verkenning zijn leidend voor het vervoltraject.

Wij begrijpen de door insprekers aangedragen argumenten maar onderschrijven deze niet. We handhaven de keuze voor de transformatiezone voor wind en zon in de Rosmalense en Nulandse polder. Dit zullen we per onderwerp nader toelichten, waarbij we op de zorgen ingaan. Wel worden op diverse punten nadere waarborgen en voorwaarden opgenomen, om tegemoet te komen aan de zorgen van omwonenden. Zie daartoe hoofdstuk 1, kopje Status en positie visie.

Daarnaast is de onderbouwing van de keuze van de zone transformeren wind en zon voor de Rosmalense en Nulandse polder naar aanleiding van de zienswijzen uitgebreid. Deze is hieronder opgenomen, en is ook in de Visie verwerkt onder paragraaf 3.6 (deel A).

Motivering keuze transformatiezone wind Rosmalense en Nulandse Polder

Voor de grootschalige locatie geldt dat het vanwege de impact op grote afstand belangrijk is om gemeente 's-Hertogenbosch in groter verband te beschouwen. De invloed van een locatie voor windturbines overstijgt immers de gemeentegrenzen.

Er is voor gekozen om de opwek van grootschalige energie op 1 locatie te clusteren. De reden is dat, zoals eerder aangegeven, (wind)vrije zichten moeten blijven bestaan en voorkomen moet worden dat gebieden ingesloten worden door windturbines. Er zijn drie gebieden te onderscheiden voor deze keuze:

- Het gebied tussen Oss en 's-Hertogenbosch*
- Het gebied rond de Bokhovense Polder tussen 's-Hertogenbosch-West en Heusden*
- Het gebied vanaf De Brand, richting Sint-Michielsgestel inclusief de Dungense Polder.*

De redenen hiervoor zijn:

- Dit zijn de drie gebieden binnen de gemeentegrenzen die technisch geschikt zijn voor de opwek van duurzame windenergie gezien haar open en grootschalige karakter.*
- De drie gebieden kennen weliswaar bepaalde kwaliteiten zoals openheid en het weidevogelgebied, maar in alle drie de gevallen zijn de gebieden als geheel niet van dusdanige hoge kwaliteit dat dit dient te worden gevrijwaard. De huidige kernkwaliteiten van het landschap moeten wel als uitgangspunten worden meegenomen in de nadere uitwerking.*
- Bij deze drie gebieden blijft de hinder voor omwonenden van de opwek van grootschalige windenergie relatief gezien beperkt, doordat afstand kan worden gehouden tot de woongebieden en in de gebieden zelf weinig mensen wonen. Hierbij wordt opgemerkt dat niettemin naar verwachting wel hinder voor omwonenden zal ontstaan.*

De gebieden hebben alle drie eigen kwaliteiten en kenmerken, alhoewel de openheid en grootte van het gebied bij alle drie aanwezig is. Daarnaast zijn windturbines niet in te passen in het landschap; de impact van windturbines op landschappen is te groot om dit passend te maken bij huidige landschappen die de gebieden kennen. Om deze reden kan ook niet landschappelijk worden bekeken in welk van de drie gebieden windturbines het best passend zouden zijn.

Er is daarom gekozen om de opgave, het realiseren van duurzame energie, leidend te laten zijn voor de gebiedskeuze. Daarom kiest de gemeente 's-Hertogenbosch nadrukkelijk voor de Rosmalense en Nulandse polder, omdat deze polder als het grootste open gebied verreweg het beste potentieel heeft voor de energieproductie. Maar ook kan hier de verbinding worden gemaakt met duurzame energieopwekking in de Lithse en Geffense polder in gemeente Oss. Daarnaast is deze polder het meest geschikt voor de opgave van het maken van een integraal plan.

4. POLDERS NIET GESCHIKT

De Rosmalense en Nulandse polder zijn volgens veel insprekers niet geschikt voor een 'grootschalig en industrieel windpark'. Zij voeren aan dat het niet aansluit op rijks- en provinciaal beleid, het niet genoeg waait en er te veel restricties gelden.

Rijksbeleid

Insprekers voeren aan dat de Rosmalense en Nulandse polder waar in de visie een transformatiezone voor wind en zon is opgenomen, niet tot de gebieden behoort die het rijk in haar Structuurvisie Wind op Land heeft aangeduid. Ook zou plaatsing in een poldergebied niet aansluiten op deze visie.

De Structuurvisie Wind op Land (SvWOL) uit 2014 is bedoeld om invulling te geven aan de afspraak uit het Energieakkoord uit 2013 om in 2020 6.000 MW wind op land te hebben. De SvWOL is juridisch bindend voor het Rijk en het Rijk heeft alleen de windturbineprojecten die worden gerealiseerd via de rijkscoördinatie-regeling hieraan getoetst. De gemeentelijke Visie Energielandschap valt hier dus niet onder. In de SvWOL zijn door het Rijk gebieden aangewezen die het meest geschikt zijn voor grootschalige wind op land met een ondergrens van 100 MW. Echter, buiten deze gebieden moet volgens de SvWOL ook ruimte zijn voor kleinere windparken. Voor windturbineparken van 100 MW en groter is buiten deze gebieden ook ruimte, maar dit vereist een zwaardere ruimtelijke onderbouwing. In een reactie geeft het ministerie van EZK aan dat de SvWOL geen beletsel vormt voor substantiële windopwekking in de polder tussen Oss en 's-Hertogenbosch, mits dit op zorgvuldige wijze geschiedt en de wettelijke eisen worden nageleefd. Ook dient vroegtijdig participatie door de gemeente en de initiatiefnemer met de omgeving plaats te vinden.

Inmiddels gaat het Rijk voor de invulling van de doelstelling op basis van het Klimaatakkoord uit 2019, namelijk 35 TWh aan duurzame energieopwekking op land. Er is voor gekozen om de energietransitie vorm te geven via de Regionale Energiestrategieën. De RES-regio's zijn vrij om te bepalen hoeveel duurzame energie uit windturbines of zonnenvelden moet komen, afhankelijk van regionale wensen en belangen. Dit kan er toe leiden dat ook gebieden voor grootschalige windturbineparken worden aangewezen die niet in de SvWOL zijn aangewezen. Heel Nederland moet namelijk een bijdrage leveren voor schone elektriciteit. Vanaf 2020 vormt het SvWOL niet meer het toetsingskader voor windturbines groter dan 100 MW. De aangewezen gebieden uit de SvWOL zullen in de nog op te stellen Nationale Omgevingsvisie worden opgenomen, omdat die rijksprojecten nog niet zijn afgerond. Ook worden in die nationale visie beleidsuitgangspunten benoemd om naast via de rijksprojecten de doelstelling van 35 TWh te halen door grootschalige windturbineparken te realiseren zonder hiervoor nieuwe gebieden aan te wijzen. Bij voorkeur worden deze windturbines geclusterd. De RES moet aan deze nationale Omgevingsvisie worden getoetst.

In het geval een cluster van windturbines in deze polder wel meer dan 100 MW zal opwekken, is het Rijk volgens de Elektriciteitswet automatisch bevoegd gezag. Het Rijk kan de bevoegdheid voor besluiten over clusters van windturbines vanaf 100 MW ook overdragen aan de gemeenten.

Provinciaal beleid

Insprekers voeren aan dat de provincie Noord-Brabant alleen kiest voor windenergie op of aansluitend op grootschalige bedrijventerreinen in stedelijk gebied.

In de provinciale Structuurvisie ruimtelijke ordening is bepaald dat de ontwikkeling en opwekking van duurzame energie, onder meer door wind en zon, door de provincie wordt ondersteund. Naast de Structuurvisie geldt sinds 25 oktober 2019 de Interim Omgevingsverordening, die onder meer de Verordening Ruimte heeft vervangen. De stelling van insprekers is niet meer in lijn met het huidige provinciale beleid. Met de Interim Omgevingsverordening zijn namelijk ook de regels ten aanzien van windenergie deels gewijzigd. In de nieuwe verordening heeft de provincie aangaande windturbines het niet meer over bedrijventerreinen. De provincie geeft in haar regels ruimte aan windenergie in zowel stedelijk als landelijk gebied, zolang deze geclusterd zijn in een opstelling van minimaal 3 windturbines en deze inpasbaar zijn in de omgeving.

Mochten er windturbines komen in landelijk gebied, dan ontstaat een nieuw (energie)landschap, waarbij windturbines worden ingepast in die nieuwe omgeving. De realisatie van de windturbines in een gebied leidt tot een nieuw landschappelijk verhaal en karakter. Daarmee zijn de keuzes in de Visie niet strijdig met het provinciaal beleid. De provincie heeft hier ook geen opmerking over gemaakt in haar zienswijze.

Insprekers wijzen op een aantal restricties uit de verordening, zoals natuur, vlieggebieden of ecologische verbindingzones.

Eventuele plannen voor windturbines, zonnevelden en/of andere functies zullen aan de regels uit de provinciale verordening moeten voldoen. Voorwaarden zijn bijvoorbeeld een aantoonbare maatschappelijke meerwaarde en een zorgvuldig ruimtegebruik. Voor ruimtelijke ontwikkelingen in het buitengebied vereist de provincie ook dat deze leiden tot kwaliteitsverbetering van het landschap of dat er ter compensatie een financiële bijdrage in het landschapsfonds wordt gedaan. Juist deze uitgangspunten zijn meegenomen in onze Visie Energielandschap (zie hoofdstuk 2 van Deel A van de Visie). De mogelijke restricties, zoals natuurgebieden, ecologische verbindingzones en vlieggebieden, zijn ons bekend en zijn meegewogen in deze Visie. Dat betekent dat deze ook van toepassing zijn op een concreet plan. Dit levert op voorhand geen onoverkomelijke belemmeringen op visieniveau.

Geschiktheid polders voor windenergie

Door insprekers wordt gewezen op de Windkaart Nederland, waaruit zou blijken dat het relatief weinig waait in de polders.

Wat betreft windenergie is het windaanbod op verschillende locaties in Nederland verschillend. We zitten echter niet in de positie dat we kunnen kiezen; zowel locaties met veel wind (op zee, aan de kust) als locaties met een iets lager windaanbod zullen benut moeten worden voor windenergie om de klimaatdoelstelling te halen.

Het feit dat andere locaties ook of, zoals sommige insprekers aangeven, beter geschikt zijn voor windturbines betekent niet dat de Rosmalense en Nulandse polder niet geschikt zijn. Deze locatie is geschikt voor de opwek van windenergie. Dit blijkt ook uit het feit dat zich initiatiefnemers hebben gemeld met een businesscase voor dit gebied. Locaties als de Rosmalense en Nulandse polder zijn nodig om aan de klimaatdoelstelling in 2050 (klimaatneutraal zijn, dus 100% opwekking van duurzame energie) te kunnen voldoen. Voor windturbineprojecten in een gebied met een lagere windsnelheid stimuleert het Rijk de realisatie van windturbines door een hogere SDE+ subsidie beschikbaar te stellen. Het rendement van windturbines in dergelijke gebieden is immers lager. Voor

projecten in gebieden met hogere windsnelheden is de subsidie juist lager. De rijksoverheid wil hiermee windturbineprojecten in heel Nederland qua rendement realiseerbaar maken.

5. POLDERLANDSCHAP

Bescherm de cultuurhistorische- en natuurwaarde van het polderlandschap

Meerdere insprekers vinden dat door de aanleg van grootschalige windturbineparken en/ of zonnevelden het polderlandschap wordt aangetast. De cultuurhistorische en natuurwaarden van de polder zullen zwaar worden belast en in sommige gevallen zelfs hierdoor verdwijnen.

Het polderlandschap van de Rosmalense en Nulandse polder heeft ruimtelijke kwaliteiten, zoals de openheid en het weidevogelgebied. Windturbineparken zullen door hun afmetingen zeker invloed hebben op het landschap. De transformatie van de polder zal het karakter van de polder veranderen, dat is ook het kenmerk van transformatie. Tegelijkertijd vinden wij dat bij een transformatie de kernkwaliteiten van het landschap zoveel mogelijk gehandhaafd moeten blijven. Echter wij staan tegelijk ook voor een forse opgave om duurzame energie op te wekken met als uiteindelijk doel een klimaatneutrale gemeente in 2050. Windturbines en zonnevelden maken een substantieel deel uit van die opgave en zijn noodzakelijk om de uiteindelijke doelstelling te halen. Hierin moeten we als gemeente onze verantwoordelijkheid nemen. Daarin moeten we keuzes maken die gevolgen kunnen hebben voor bepaalde waarden van het polderlandschap. Maar via de integrale aanpak, gecombineerd met de aanvullende waarborgen ten aanzien van gezondheid en woonkwaliteit, proberen we deze eventuele gevolgen voor de omgeving zoveel mogelijk te beperken en waar mogelijk de ruimtelijke kwaliteit te versterken (bijvoorbeeld recreatie, natuur).

Inzake de waarden van het polderlandschap en de keuzes voor vrijwaring, inpassing of transformatie, verwijzen we naar de beantwoording bij het thema Keuzes visie. Hieruit blijkt dat de Rosmalense en Nulandse polder geschikt worden geacht voor transformatie naar zon en wind.

De Visie is nog geen concreet plan. Er staat niet in welke plek precies, hoeveel en in welke opstelling er windturbines of zonnevelden komen. Daarom kan nu ook niet worden gezegd dat bijvoorbeeld de hoogte van windturbines ten opzichte van het vlakke polderlandschap buitenproportioneel is. In welke mate het polderlandschap gewijzigd zal gaan worden door duurzame energieprojecten wordt nog niet duidelijk gemaakt met de Visie. Dat is ook niet de bedoeling van de Visie. In de Visie staat het kader om besluiten over windturbines en zonnevelden te kunnen nemen. Zodra de duurzame energieprojecten concreet zijn en deze bij de gemeente bekend zijn of worden ingediend, geldt dat elk project moet voldoen aan de voorwaarden uit deze Visie en aan de eisen van een goede ruimtelijke ordening. Dit betekent dat bij elk project aangetoond moet zijn, dat het ruimtelijk aanvaardbaar is, voldoet aan de geldende wet- en regelgeving zoals de Wet Natuurbescherming (geen onaanvaardbare effecten op beschermde diersoorten (met name vogels, vleermuizen) of natuurgebieden), het geen onevenredige hinder oplevert voor het woon- en leefklimaat van de omgeving en er geen onevenredige aantasting van aanwezige waarden, zoals ecologische, natuur of cultuurhistorische waarden zal ontstaan.

Op basis van de Visie geldt ook een aantal specifieke voorwaarden ten aanzien van de omgevingsdialog, integraliteit, woonkwaliteit, ruimtelijke kwaliteit, maatschappelijke meerwaarde en participatie. We verwijzen hiervoor naar de uitgangspunten van de Visie in hoofdstuk 3 en 4 (Deel A).

Openheid en uitzichten

Insprekers stellen dat bij grootschalige windenergie de impact op de openheid van het landschap groot is, terwijl openheid juist een kernkwaliteit is. Bovendien staat in de Visie dat zichtlijnen behouden zullen blijven, maar ook dat spreiding uitzichten belemmert. Dit is tegenstrijdig.

Openheid is een aspect waar bij een concreet plan voor windturbineparken rekening gehouden moet worden. De Visie stelt hierover in paragraaf 3.2.2: "Windturbines zijn van grote afstand zichtbaar, zij tekenen in sterke mate de ruimte en wijzigen silhouetten. Tegelijkertijd is de ruimtelijke impact van windturbines van nabij relatief beperkt. Zichtlijnen blijven behouden en het oorspronkelijk landgebruik kan doorgang vinden. Windturbines in open landschappen zullen deze landschappen aanzienlijk van aanzien doen veranderen, maar daarbij de openheid niet essentieel aantasten".

Zichtlijnen en uitzicht zijn twee verschillende dingen en dus is van een tegenstrijdigheid geen sprake. Zichtlijnen zijn de lijnen die een onbelemmerd gezichtsveld definiëren zoals langs watergangen of wegen. Het uitzicht is het beeld dat men ziet vanaf een locatie. Echter, een windturbine belemmert geen uitzicht. Het tekent een uitzicht. Het idee van windmolenvrije zichten is dat niet elk uitzicht gedomineerd wordt door windturbines.

De Visie zegt daarover het volgende in paragraaf 3.3: "Om vrije uitzichten vanuit de stad, de dorpen en het buitengebied te kunnen garanderen, zet de gemeente in op een geconcentreerde grootschalige ontwikkeling op één locatie. Deze bestaat zowel uit wind als zon. Daarmee wil de gemeente voorkomen dat verschillende gebieden worden ingesloten door windturbines. Daarnaast kiest de gemeente voor spreiding van zonnevelden en een paar kleine clusters wind."

Via een integrale aanpak, gecombineerd met aanvullende waarborgen ten aanzien van onder meer woonkwaliteit, worden de gevolgen voor de omgeving en het landschap zoveel mogelijk beperkt en waar mogelijk wordt de ruimtelijke kwaliteit (natuur, landschap) versterkt.

6. KEUZES VISIE

Vrijwaring van Hooge Heide en Sprokkelbosch

De aanwijzing van de Hooge Heide als potentiële locatie voor zonnevelden is volgens insprekers onvoldoende onderbouwd. Dit gebied bezit belangrijke landschappelijke en natuurwaarden. Verzocht wordt dit gebied in te delen als 'vrijwaren'. Daarnaast wijzen insprekers op het waardevolle Sprokkelbosch, grenzend aan Rosmalen. Zij geven aan dat dit gebied vanwege haar kwaliteiten gevrijwaard moet worden van ontwikkelingen voor opwekking van duurzame energie.

De toekenning en waardering van gebieden is op zorgvuldige wijze tot stand gekomen aan de hand van de participatiebijeenkomsten en uitvoerige ruimtelijke analyses. Hieruit is gebleken dat Hooge Heide Noord en Zuid als geheel niet over zodanige waardevolle kwaliteiten beschikken dat deze uitgesloten moeten worden van zonnevelden. Het is juist dat de Hooge Heide cultuurhistorische en natuurwaarden heeft. Zo is een deel aangewezen als Natuur Netwerk Brabant (hierna NNB). In de Visie was al aangegeven dat deze NNB-gebieden binnen de Hooge Heide Noord in beginsel ongeschikt zijn voor de ontwikkelingen van zonnevelden (deel B (Achtergronddocument), hoofdstuk 4). Op NNB-gebied of gebieden met cultuurhistorische waarde is de impact anders dan in andere gebieden. Per initiatief in de Hooge Heide zal gekeken worden naar de (on)mogelijkheden en worden de waarden betrokken in de belangenafwegingen. Deze waarden moeten bij een planinitiatief met een integrale visie op het gebied worden meegewogen via analyse, ontwerpend onderzoek en participatie. Er is een variatie in de wenselijkheid van duurzame energie per gebied binnen Hooge Heide. De gebiedskeuzen zijn naar aanleiding van de zienswijzen nader onderbouwd voor de keuzes van strategieën per gebied in een nieuwe paragraaf 3.6.1. Deze onderbouwing is verderop in dit hoofdstuk ook opgenomen.

Het Sprokkelbosch is onderdeel van de Hooge Heide. Dit gebied heeft ook bepaalde ruimtelijke kwaliteiten, die zijn aangeduid op de provinciale cultuurhistorische waardenkaart. Dit heeft echter geen beschermde status in het kader van natuur, beschermd stadsgezicht of cultuurhistorie. Wel is het aangewezen als gemeentelijk archeologisch monument.

Als geheel is gebleken dat het gebied de Hooge Heide Noord, waarin Sprokkelbosch is gelegen, niet zodanige kwaliteiten heeft dat dit gebied uitgesloten moeten worden van zonnevelden. Per initiatief in de Hooge Heide zal gekeken worden naar de (on)mogelijkheden en worden de waarden betrokken in de belangenafwegingen. Vanwege de zienswijzen is ervoor gekozen om een nadere borging ten aanzien van het gemeentelijk archeologisch monument in het gebiedsperspectief van de Visie (Deel B, paragraaf 4.5) op te nemen, als volgt:

Onderdeel van het gebied vormt het Sprokkelbosch. Een deel hiervan is aangewezen als gemeentelijk archeologisch monument. Bij de planvorming van een ontwikkeling dient in de belangenafweging specifiek rekening te worden gehouden met de bescherming van dit archeologisch monument.

Ook is in het gebiedsperspectief de volgende regel opgenomen:

De eventuele ontwikkeling van het zonneveld moet integraal worden benaderd, waarbij bijvoorbeeld kan worden gedacht aan:

- *Rekening houden met en/of versterking van de cultuurhistorische waarden (nieuw)*

Vrijwaring van Dungense Polder

Een aantal insprekers heeft gevraagd om vrijwaring van het gebied van de Dungense Polder vanwege de cultuurhistorische en natuurwaarden in dit gebied.

Uit de participatiebijeenkomsten en de ruimtelijke analyses is niet gebleken dat het gebied Dungense polder zodanige ruimtelijke kwaliteiten heeft dat het gebied dient te worden gevrijwaard. Derhalve is de zone Inpassen van toepassing op het gebied Dungense Polder en ligt een zone Transformeren wind en zon langs de polder en bedrijventerrein De Brand. Naar aanleiding van de zienswijzen is een aanvullende onderbouwing opgenomen voor de keuzes van strategieën per gebied en dus ook voor de Dungense Polder: de Dungense polder heeft bepaalde cultuurhistorische kwaliteiten zoals aangegeven op de provinciale cultuurhistorische waardenkaart. Deze kwaliteiten zijn naar onze mening echter niet zodanig dat het gebied daarom gevrijwaard dient te worden. Het is bijvoorbeeld geen beschermd stadsgezicht zoals het Bossche Broek. Hetzelfde geldt voor de natuurwaarden. Op dit vlak liggen met name potenties in deze polder, maar het is geen beschermd gebied, zoals een Natuur Netwerk Brabant of Natura 2000. Net als bij andere gebieden met bepaalde ruimtelijke kwaliteiten, zoals de Hooge Heide, dienen deze waarden bij een planinitiatief met een integrale visie op het gebied meegewogen te worden. Tegelijkertijd is juist wel de potentie gezien van windturbines langs de snelweg in relatie tot het bedrijventerrein De Brand. Daarom is in de visie de strategie Transformeren wind van toepassing op De Brand en omgeving en een deel van de Dungense polder. Deze keuze wordt gelet op bovenstaande gehandhaafd.

Vanwege de zienswijzen is ervoor gekozen om een nadere regel op te nemen in het gebiedsperspectief in de Visie Deel B, paragraaf 4.6 Dungense Polder:

De eventuele ontwikkeling van het zonneveld moet integraal worden benaderd, waarbij bijvoorbeeld kan worden gedacht aan:

- *Rekening houden met en/of versterking van de cultuurhistorische waarden (nieuw)*

Heesch West

In de visie is dit gebied aangewezen als gebied 'transformeren'. Insprekers zijn het daar niet mee eens, omdat dit de kwaliteiten van het gebied en daarmee hun woonkwaliteiten aantast. Zij willen dat dit gebied als vrijwaringsgebied wordt beschouwd.

De toekenning en waardering van gebieden is zorgvuldig tot stand gekomen aan de hand van de participatiebijeenkomsten en uitvoerige ruimtelijke analyses. Deze data zijn gebruikt als onderlegger voor de keuzes in de visie. Voor Heesch West, onderdeel van het snelwegenlandschap, is gebleken dat dit niet zodanige ruimtelijke kwaliteiten heeft dat dit gebied gevrijwaard dient te worden. De al geplande clusters van windturbines zijn hier wenselijk. Door de windturbines op twee locaties te concentreren wordt verrommeling voorkomen en goed aangesloten op de bestaande lijnen van de infrastructuur. Zoals aangegeven bij Hoofdstuk 1, Status en positie visie, zijn naar aanleiding van de zienswijzen, een aantal nadere waarborgen opgenomen ten aanzien van woonkwaliteit.

Afweging gebieden en zoekgebieden niet objectief

Volgens insprekers ontbreekt in de Visie een objectieve afweging van de verschillende gebieden. Er is niet inzichtelijk welke afwegingen zijn gemaakt en hoe die onderbouwd zijn.

De gebieden zijn als geheel beschouwd, waarin per gebied is onderzocht welke waarden hierin aanwezig zijn. De toekenning en waardering van gebieden is zorgvuldig tot stand gekomen aan de hand van de participatiebijeenkomsten en uitvoerige ruimtelijke analyses. Deze data zijn gebruikt als onderlegger voor de keuzes in de visie.

Uit de data is gebleken dat een aantal gebieden als geheel niet zodanige kwaliteiten kent dat deze uitgesloten moeten worden van zonnevelden. Daarnaast is juist een aantal gebieden aangemerkt als gebieden met zodanige hoge ruimtelijke kwaliteiten, dat deze moeten worden gevrijwaard van windturbines en zonnevelden. Het is juist dat bepaalde delen van deze gebieden die als Inpassen zijn aangemerkt, cultuurhistorische of natuurwaarden hebben, zoals bijvoorbeeld het weidevogelgebied of Natuur Netwerk Brabant (hierna NNB). Waar NNB aanwezig is in deze gebieden, is in de Visie aangegeven dat die delen van het gebied in beginsel ongeschikt zijn voor initiatieven voor duurzame energie. Deze waarden dienen bij een planinitiatief met een integrale visie op het gebied meegewogen te worden.

In par. 3.2 van deel B van de Visie (het Achtergronddocument) worden de verschillende deelgebieden besproken. Per deelgebied zijn de ruimtelijke kwaliteiten aangegeven. In hoofdstuk 4 van deel B worden vervolgens de energieperspectieven per deelgebied aangegeven. Ook staat hier beschreven, waarmee rekening moet worden gehouden in de integrale afweging en zijn onderbouwde keuzes gemaakt.

Naar aanleiding van de vragen in de zienswijzen over de afwegingen zijn de onderbouwingen per gebied uitgebreid. Dit is hierna weergegeven en in deel A van de Visie opgenomen onder paragraaf 3.6.

Nadere onderbouwing keuzes strategie per deelgebied

Uit de analyses en de bijeenkomsten volgt (zie hoofdstuk 3 van de Visie (deel B), alsmede de verslagen van de bijeenkomsten (Visie deel B) de volgende waardering per gebied. Dit is een samenvatting en vereenvoudigde weergave van de analyses en opgehaalde belangen.

Moerputten en Bossche Broek zijn van ecologisch hoge kwaliteit. De gebieden zijn ook volledig onderdeel van het Natuur Netwerk Brabant (NNB) en aangewezen als Natura 2000 gebieden. Beide gebieden zijn daarnaast zeer waardevol als recreatief gebied voor bewoners van de stad.

Moerputten kent ook cultuurhistorische waarden. Het Bossche Broek heeft cultuurhistorisch en landschappelijk een zeer hoge kwaliteit (onderdeel van Rijksbeschermd stadsgezicht). De gebieden zijn door mensen als zeer waardevol gewaardeerd en geclassificeerd als dat ze veranderingen onwenselijk vinden.

Beide deelgebieden zijn daarom gevrijwaard van zelfstandige ontwikkelingsmogelijkheden voor duurzame energie.

Het gebied Maasuitwaarden is van hoge ecologische waarde en het gehele gebied is onderdeel van het NNB. Het gebied kent ook cultuurhistorische en recreatieve kwaliteiten. Er zal juist geïnvesteerd kunnen worden in natuur hier en er is ook ruimte voor de rivier nodig. Het gebied wordt zeer hoog gewaardeerd als landschap waar geen veranderingen gewenst zijn.

Het gebied wordt dan ook gevrijwaard van zelfstandige ontwikkelingsmogelijkheden voor duurzame energie.

Het gebied Kanaalpark is een natuur- en recreatiegebied (in ontwikkeling), al is het gebied als geheel (nog) niet aangemerkt als NNB. Nu loopt er al wel een belangrijke ecologische verbindingzone door het gebied. Ondanks dat het park een relatief jonge ontwikkeling is, wordt het hoog gewaardeerd en aantrekkelijk gevonden. Om het park zich verder te kunnen laten ontwikkelen, wordt het gebied gevrijwaard van zelfstandige ontwikkelingsmogelijkheden voor duurzame energie.

Het gebied Diezemonding wordt als onderdeel van de Groene Delta ontwikkeld tot een belangrijk parkachtig natuur- en recreatiegebied die de stad in loopt. Delen van het gebied zijn al onderdeel van het NNB. Ook kent het gebied cultuurhistorische waarden. Grenzend aan dit gebied zijn in de toekomstige situatie al enkele windturbines voorzien (Treurenburg bestaand, Rietvelden nieuw). Het effect van de turbines op het landschap is groot, daarom is ervoor gekozen om het cluster aan turbines niet verder uit te breiden en in te zetten op verdere natuurontwikkeling. Gelet op bovenstaande, is ervoor gekozen om het gebied te vrijwaren van zelfstandige ontwikkelingsmogelijkheden voor duurzame energie.

De Rosmalense en Nulandse polder vormen een open polderlandschap. De grootste landschappelijke kwaliteit van het gebied is de maat en de openheid van de polder. Ook heeft het gebied ecologische en cultuurhistorische kwaliteiten (weidevogelgebied en de cultuurhistorische waarde van de Beerse Overlaet). Door de bewoners worden kansen gezien om het gebied te verbeteren op met name de thema's natuur, landbouw en recreatie. Maar ook worden hier mogelijkheden voor windturbines en zonnevelden gezien. De combinatie van openheid en grootschaligheid met de opwek van windenergie is een mogelijkheid om de vergezichten te behouden. Windturbines hebben effect op het beeld, maar tasten de openheid op maaiveldniveau niet of nauwelijks aan. Daarnaast dient de ontwikkeling van zon- en windenergie de belangen van de omwonenden, natuur, landbouw, recreatie en de landschappelijke kwaliteiten mee te nemen om zo te komen tot een kwalitatieve ontwikkeling van de polder. Gelet op bovenstaande worden de Rosmalense en Nulandse polder geschikt geacht voor zon- en windenergie, waarbij de openheid zoveel mogelijk dient te worden behouden. Zie ook de motivering onder Transformeren wind.

De Bokhovense polder is een open polderlandschap. Het gebied heeft met name een landschappelijke kwaliteit in de vorm van openheid en daarnaast ook ecologische en recreatieve kwaliteiten. Veel bewoners zien hier kansen voor een kleinschaliger landschap met landbouw en verbetering van de natuurwaarden. Ook wordt ruimte gezien voor zon- en windenergie. In de visie wordt slechts één gebied gekozen voor een grootschalige concentratie van windenergie. Derhalve wordt in de Bokhovense polder alleen ruimte geboden voor zonne-energie. Zie de motivering onder Transformeren wind.

De Hooge Heide (Noord en Zuid) kenmerkt zich met name door een kleinschalig bos en kampenlandschap. Het gebied kent met name in het noordelijk deel belangrijke ecologische en recreatieve waarden. Enkele gebieden hiervan zijn ook onderdeel van het NNB. Vooral deze delen van het gebied hebben ook landschappelijke en cultuurhistorische kwaliteiten. Maar ook wordt verbetering gewenst in dit gebied op het vlak van recreatie en landbouw. Tijdens de bewonerssessies kwam naar voren dat in kleinschalige landschappen als de Hooge Heide ruimte geboden zou kunnen worden voor zonne-energie.

Gelet op bovenstaande, wordt in het gebied ruimte geboden voor zonne-energie middels de strategie inpassen, waarbij het NNB-gebied in beginsel wordt gevrijwaard van zelfstandige ontwikkelingsmogelijkheden voor duurzame energie.

Het snelwegenlandschap is een doorsnijdend landschap dat ten dienste staat van de mobiliteit. In veel gebieden is het een lijn die het landschap in tweeën deelt. Soms is de lijn nadrukkelijk aanwezig, in andere gevallen is het onderliggende landschap nog dominant. Juist in stedelijk gebied is het snelwegenlandschap nadrukkelijk aanwezig. Dit is gewaardeerd als onaantrekkelijk gebied en waar veel veranderd en verbeterd kan worden. Het is belangrijk om eerst deze ruimtes te benutten voor zonne-energie, met eventueel ook ruimte voor windenergie.

Dit is de reden dat de snelwegen als transformatiegebied aangeduid zijn. Met name op de plekken die nu al zeer nadrukkelijk als snelweglandschap gelden is de mogelijkheid om hier middels transformatie de opwek van duurzame energie mogelijk te maken en de kwaliteit van het snelweglandschap als geheel te versterken. Daarnaast zijn twee kleine clusters van transformatiezone windenergie aangeduid bij bedrijventerrein De Brand en het nog te ontwikkelen bedrijventerrein Heesch West. Gelet op de ligging van het bedrijventerrein aan de snelweg is kleinschalige windenergie hier voorstelbaar.

Het gebied Dungense Polder heeft cultuurhistorische kwaliteiten en landschappelijke kwaliteiten, met name door het open karakter van het landschap. Verder heeft het potentie voor natuur, doordat het gebied voor een deel onderdeel is van de Groene Delta. De polder is kleinschaliger van aard dan andere poldergebieden. Het gebied is eventueel geschikt geacht voor wind- en zonne-energie, en is niet gewaardeerd als specifiek aantrekkelijk of vrij te waren - er zijn juist verbeteringen mogelijk. Gelet op bovenstaande, wordt de Dungense polder niet gevrijwaard van ontwikkelingen voor duurzame energie. Omdat binnen de Visie slechts één gebied wordt gekozen voor een grootschalige concentratie van windenergie, wordt alleen ruimte geboden aan zonne-energie. Zie de motivering onder Transformeren wind. Wel wordt vanwege de ligging aan de snelweg en de ligging nabij bedrijventerrein de Brand ruimte geboden voor een klein cluster windturbines, zoals hierboven beschreven bij het snelwegenlandschap.

Zonneladder

Een aantal insprekers voert aan dat de zonneladder gehanteerd moet worden bij de visie.

De visie gaat uit van de principes van de zonneladder. Dit is beschreven in paragraaf 2.1 van de visie Deel B, en luidt als volgt:

De zonneladder stelt voor:

- 1. Eerst daken in te zetten voor zonnepanelen;*
- 2. Vervolgens ruimte in stedelijk gebied en langs infrastructuur te benutten;*
- 3. Pas als laatste over te gaan tot het plaatsen van zonnenvelden in het buitengebied.*

In deze visie wordt de zonneladder als belangrijk criterium beschouwd. Het is echter niet reëel om eerst alle daken vol te leggen met zonnepanelen en daarna pas overige gebieden aan te wenden. Dan zullen er de komende jaren in het geheel geen initiatieven voor grondgebonden duurzame energie worden ontwikkeld. Dat is echter wel noodzakelijk om te kunnen voldoen aan de opgave. Het uitgangspunt van de zonneladder is op een aantal plekken in de visie verwerkt. In deze visie betekenen deze principes concreet het volgende:

- *Op gebiedsniveau betekent dit dat initiatieven zich in eerste instantie zoveel mogelijk dienen te richten op aansluiting aan het stedelijk gebied. Een initiatief voor zonnepanelen op landbouwgronden in (meer) open gebied is vanuit het principe van de zonneladder en zorgvuldig ruimtelijk gebruik niet direct aanvaardbaar. Zonne-energie op dat type gronden is in beginsel pas mogelijk, indien aan de hand van een integrale gebiedsvisie wordt aangetoond dat het past binnen de karakteristieken en functies van de polder en dat er sprake is van zorgvuldig ruimtegebruik; zodat het kan worden verantwoord aan de hand van de zonneladder.*
- *Op perceelsniveau: indien een grondeigenaar of initiatiefnemer zich meldt, dient hij de treden 1 t/m 3 te doorlopen, gezien vanuit het perspectief van zijn eigen perceel.*

Aanvullend hierop is in het handelingsperspectief voor de eerste tranche projecten van zonnepanelen een selectie gemaakt van type landschappen. Open landschappen maken hier geen deel vanuit. De zonneladder is hierbij als leidend principe aangegeven (Deel C, hoofdstuk 2). In de eerste tranche van in te dienen initiatieven voor zonnevelden worden nog geen initiatieven voor zonnevelden in open landschap in behandeling genomen.

Conform de zones vrijwaren met daarin natuurgebieden, de zonneladder, het in beginsel niet bouwen binnen Natuur Netwerk Brabant en de eerste tranche criteria, worden natuur -en landbouwgronden op dit moment zoveel mogelijk ontzien.

7. OPGAVE

Berekende opgave opwekking duurzame energie klopt niet

Volgens insprekers is de berekening van de gemeente gebaseerd op oude cijfers uit 2013. Verder laat de gemeente andere opties nagenoeg buiten beeld, zoals de landelijke ontwikkeling van wind op zee en de mogelijkheid om energie buiten de gemeentegrenzen te betrekken. Volgens de RES is vooral behoefte aan warmte en niet aan elektriciteit. De behoefte is volgens insprekers veel minder groot dan geschetst. De berekening van de verwachte energiebehoefte klopt volgens insprekers ook niet. Daarnaast ligt het in de verwachting dat de gemeente andere maatregelen treft, zoals betere isolatie van huizen, het gebruik van stadswarmte dan wel biomassa. Hierover maakt de visie geen enkele opmerking en schiet daarom hierin te kort.

Alle opties voor energiebesparing en duurzame energieopwekking zijn onderdeel van het Energietransitieprogramma 2016-2020 van de gemeente 's-Hertogenbosch. De Visie energielandschap is een onderdeel van het totale energietransitiebeleid van de gemeente. De Visie energielandschap gaat niet over energiebesparing bij gebouwen en woningen of het verduurzamen van de mobiliteit. Dit omdat het een ruimtelijke visie is en niet een totaal nieuw Energietransitieprogramma voor de gemeente. In de Visie energielandschap wordt verwezen naar het Energietransitieprogramma 2016-2020 waarin alle acties beschreven staan. Deze Visie is vanuit de opgave én vanuit de ruimtelijke ordening noodzakelijk en gewenst. Zonder een Visie, heeft de gemeente geen regie op de ruimtelijke inrichting van het buitengebied en zouden we ad-hoc moeten reageren. We creëren met de Visie de uitgangspunten voor een gelijk speelveld, met nadruk op participatie en een goede ruimtelijke ordening.

De ramingen van het energieverbruik en opgaven uit het Energietransitieprogramma zijn recent geactualiseerd in de ramingen voor de regionale energiestrategie (RES). De RES is een regionale samenwerking, gericht op het in de regio opwekken van duurzame elektriciteit en op verduurzamen van de warmtevoorziening. Het geeft daarmee invulling aan een deel van de doelen van het gemeentelijke energietransitiebeleid, niet aan de totale doelstelling. Zie verder onder thema Beleid.

Voor de ontwerp Visie is een opgave genoemd, gebaseerd op het Energietransitieprogramma. Deze was destijds juist, maar is inmiddels door de tijd ingehaald. Er wordt nu uitgegaan van de lokale opgave zoals benoemd in de Concept RES Noordoost Brabant, waarin voor 's-Hertogenbosch 1,04 PJ aan hernieuwbaar op te wekken elektriciteit is benoemd. Dit is de bijdrage aan de regionale opgave voor opwekking duurzame energie, met een planhorizon van 2030, die alleen betrekking heeft op de gebouwde omgeving. De planhorizon van de Visie is langer. Dit betekent dat het regionale bod een minimum is en dat we, gelet op de gemeentelijke doelstellingen van klimaatneutraal in 2050, waar mogelijk meer kansen willen en moeten pakken.

Het Energietransitieprogramma richt zich op mogelijkheden binnen de gemeentegrenzen. Windenergie op zee is een taak van de Rijksoverheid. Hiertoe zijn in het klimaatakkoord afspraken gemaakt tussen Rijk, Provincie, gemeenten, andere overheden, bedrijven en maatschappelijke organisaties. Deze Visie ziet hier dus niet op en heeft daarop geen invloed. Dit kan daarop ook geen invloed hebben, omdat dit geen gemeentelijke taak is.

Jaar doelstelling

De doelstelling van de gemeente gaat nu al naar 2050, terwijl de rijksoverheid tot 2030 gaat. Dit strookt niet met elkaar.

De gemeente heeft de ambitie om in 2050 energieneutraal te zijn. Dit jaar geldt eveneens voor de rijksoverheid. Het Rijk heeft de doelstelling onder meer vastgelegd in het Klimaatakkoord en de Klimaatwet 2019. De gemeentelijke doelstelling 'klimaatneutraal 2050' is door de gemeenteraad al in 2008 vastgesteld en bevestigd in januari 2017. Onze Visie energielandschap geeft invulling aan de doelen uit het landelijke Klimaatakkoord om klimaatneutraal te zijn in 2050, met tussendoelen voor 2030. Het doel van de RES, waarin onze gemeente samen met regionale partners samenwerkt aangaande de opwek van duurzame energie, is een strategie opstellen hoe de regio bijdragen kunnen leveren om de nationale doelstelling van 49% CO₂-reductie in 2030 ten opzichte van 1990 te realiseren om klimaatverandering tegen te gaan. Dit is de eerste stap naar een klimaatneutraal Nederland in 2050. Er is geen juridisch of ander beletsel dat wij als gemeente deze doelen tot 2050 stellen. Bovendien is van strijdigheid met landelijke doelstellingen geen sprake.

8. WINDTURBINES

Beperkingen hoogte windturbines

Volgens insprekers zijn de beperkingen voor de natuur en veiligheid gebaseerd op de gangbare hoogte voor windturbines van 150 tot 175 meter. De impact en de gebiedsbeperkingen zullen hoger zijn bij een tiphoogte meer dan 175 meter tot zelfs 250 meter. De gemeente vermeldt nergens dat het om deze hoogte gaat.

De impact van windturbines op de omgeving wordt besproken in paragraaf 3.2.1 en 3.2.2 van Deel A van de Visie. Hierin wordt tevens aangegeven dat de nieuwste types windturbines een tiphoogte van circa 250 meter hebben. In de Visie wordt gelet hierop zowel rekening gehouden met hoge(re) als lage(re) windturbines. Het ruimtelijk afwegingskader gaat niet specifiek in op de hoogte van de turbines. Bij een concreet planinitiatief moet het Handelingsperspectief worden doorlopen. Daarbij wordt duidelijk welke hoogte aanvaardbaar zou kunnen zijn in relatie tot de omgeving. Mede naar aanleiding van deze zienswijze, is in paragraaf 3.6 het kader over Windturbines aangepast. Hierin is opgenomen dat de Visie is gericht op windturbines waarbij de begrenzing ongeveer ligt op de huidige stand van de techniek.

Omvang windturbines onduidelijk

Een aantal insprekers stelt dat voor hen onduidelijk is welk type windturbines er zullen komen en welke hoogte deze zullen hebben. Daardoor is de impact op hun woonkwaliteit en de omgeving geheel onbekend.

In deze fase van visievorming gaat het om keuzes op hoofdlijnen en is geen concrete keuze gemaakt uit de nu bekende types windturbines en de bijbehorende precieze as- en tiphoogte. Dat is ook niet de bedoeling van de Visie Energielandschap. De visie biedt een ruimtelijk kader om besluiten over windturbines en zonnenvelden te kunnen nemen, zonder alles tot in detail vast te leggen. De huidige stand van de techniek is wel referentie geweest voor de onderbouwing van de Visie.

9. VISIE TE EENZIJDIG

Focus op zon –en windenergie

Volgens insprekers kiest de gemeente enkel voor windturbines en zonnevelden, maar de duurzame alternatieven zoals aardwarmte, biomassavergisting, warmtekrachtkoppeling, al dan niet in combinatie met zonne-energie worden niet meegenomen in het afwegingskader. Deze duurzame alternatieven zijn een goed alternatief zonder de negatieve gevolgen die grootschalige windturbines met zich brengen op ruimtelijk, landschappelijk en cultuurhistorisch gebied en met betrekking tot de gezondheid van omwonenden.

De visie is uitdrukkelijk een ruimtelijke visie en geen visie op de totale duurzame energieopwekking van energie binnen de gemeente. De Visie energielandschap is een onderdeel van het totale energietransitiebeleid van de gemeente, vastgelegd in het Energietransitieprogramma 2016-2020 en richt zich op energieproductiemethoden met ruimtelijk impact, specifiek windturbines en zonnevelden. Deze focus heeft drie redenen:

- 1. Windturbines en zonnevelden kunnen op relatief korte termijn een wezenlijke bijdrage leveren aan de productie van duurzame energie. Biomassateelt levert bijvoorbeeld per ha. veel minder energie op dan zonnevelden.*
- 2. Windturbines en zonnevelden zijn zichtbaar aanwezig in het landschap. De ruimtelijke inpassing van windturbines en zonnevelden vragen daarom een zorgvuldige afweging.*
- 3. Het Rijk streeft naar zo kosteneffectief mogelijk stimuleren van duurzame energie. Zonne- en windenergie hebben op dit moment de laagste meerkosten ten opzichte van fossiele energie en worden daarom door het Rijk gesubsidieerd.*

De omschakeling naar een duurzame energievoorziening bestaat globaal uit vier opgaven: energie besparen, duurzame energie opwekken, energie opslag en aanpassen van het energienetwerk (onder meer isoleren en klimaatadaptie). De Visie energielandschap is een ruimtelijk kader en gaat in op de ruimtelijke keuzes voor het opwekken van duurzame energie. De andere drie opgaven komen terug in het Energietransitieprogramma 2016-2020 of worden op projectniveau uitgewerkt.

Indien er in de (nabije) toekomst andere vormen van duurzame energieopwekking worden ontwikkeld via bijvoorbeeld innovatie, dan zullen alle mogelijkheden opnieuw worden beschouwd. Op dit moment kan daar niet op worden geanticipeerd. En nu niets doen is gelet op de forse opgave geen optie. Als gemeente moeten en dat spreken we ook uit in de Visie de verantwoordelijkheid daarvoor nemen.

De genoemde focus, betekent niet dat andere vormen van energieopwek nu in het geheel worden genegeerd. Vergisting van reststromen gebeurt onder meer bij de Rioolwaterzuivering. Aardwarmte is in 's-Hertogenbosch niet mogelijk gezien de ongeschiktheid van de ondergrond. Warmte-koude opslag kan wel en wordt volop toegepast in de gebouwde omgeving. Warmtekrachtkoppeling (WKK) kan in de industrie worden toegepast, als er grote warmtebehoefte is. WKK is alleen duurzaam als er groen gas wordt ingezet in plaats van aardgas.

Uitgangspunt van het energietransitiebeleid is doen wat er hier en nu kan en nieuwe kansen benutten zodra die zich voordoen. Er zijn momenteel geen realistische alternatieve bronnen.

Kernenergie als alternatief

Insprekers vragen zich af waarom er niet gekozen is voor kernenergie. Als voorbeeld wordt door een inspreker de kernreactor genoemd in Delft. Volgens inspreker is dit goedkoper dan alle initiatieven bij elkaar en prima voor 2030 te realiseren.

De kernreactor waar inspreker op doelt is bedoeld voor wetenschappelijke doeleinden en is niet bedoeld om energie te leveren. De enige energieleverende kerncentrale staat in Borssele. Vanuit het Rijk is niet gekozen voor een tweede kerncentrale in Nederland. De reden is onder meer dat de bouw van een kerncentrale duurder is dan installaties voor wind- of zonne-energie. De gemeente onderschrijft dit en conformeert zich hieraan.

10. GEZONDHEID

De gevolgen voor de gezondheid onderbelicht en onbekend, onderzoek nodig Insprekers geven aan dat nauwelijks aandacht wordt geschonken aan de gevolgen voor de gezondheid en dan vooral de gevolgen van tientallen windturbines met een tiphoogte van 220 tot 250 meter. Het geluid van windturbines kan een groot impact hebben op de fysieke en mentale gezondheid van mensen. Verzocht wordt om een akoestisch onderzoek uit te voeren om de effecten van geluid van windturbines in de Rosmalense en Nulandse polder te meten. Gemiddeld zou het geluid van windturbines niet hoger dan 45 dB Lden mogen zijn volgens de WHO. Volgens insprekers beschermt de Wet geluidhinder omwonenden onvoldoende tegen geluidsoverlast. Er zijn volgens insprekers steeds meer aanwijzingen dat laagfrequent- en infrageluid een effect hebben op de gezondheid. De windturbines veroorzaken door het geluid stress en slaapverstoring. Insprekers dringen aan op extra en zorgvuldig onderzoek naar de gezondheidseffecten van een groot aantal windturbines met een tiphoogte van 220 tot 250 m hoogte. Ook de GGD geeft volgens insprekers aan dat de geluidsoverlast, die windturbines met zich meebrengen, negatieve gevolgen kan hebben voor de gezondheid van direct omwonenden. Het voorzorgsbeginsel verplicht de gemeente tot nader onderzoek. Er zijn al klachten binnen 500-600 m, terwijl de windturbines in Heesch West op minder dan 400 m staan.

Windturbines brengen slagschaduw met zich mee en produceren geluid. Om de woonkwaliteit te borgen zijn net als voor andere ruimtelijke ontwikkelingen in de wet- en regelgeving gedetailleerde bepalingen opgenomen ten aanzien van de toegestane milieubelasting. In het algemeen bestaat er in de wetenschap geen eenduidig standpunt over het antwoord op de vraag of geluid van windturbines een effect heeft op de gezondheid van mens en dier. Wel duidelijk is dat windturbines geluid produceren, met name de zoevende turbinebladen worden door mensen als hinderlijk ervaren. In het onderstaande wordt ingegaan op het onderdeel geluid en gezondheid.

De geluidsnormen

In het Activiteitenbesluit zijn de geluidsnormen voor windenergie vastgelegd. Bij het opstellen van de geluidsnormen is een advies betrokken van de Gezondheidsraad. De Gezondheidsraad is een onafhankelijk wetenschappelijk adviesorgaan voor de regering.

In Nederland is de geluidsnorm tot stand gekomen op basis van een afweging tussen het te verwachten percentage mensen dat last heeft van het geluid en de noodzaak om meer duurzame energie op te wekken. De hinder bij de gestelde norm voor windturbines is volgens het Rijk vergelijkbaar met de (geaccepteerde) hinder door snelwegen, railverkeer en industrie.

De wettelijke geluidsnorm is 47 dB Lden per jaar zijn bij woningen, gemeten op de gevel. Overdag is het geluid van windturbines vaak minder te horen, doordat er ook veel ander geluid aanwezig is. 's Nachts is de windturbine beter te horen, daarom mag het geluid 's nachts niet meer dan gemiddeld 41 dB Lnight zijn.⁴

---

⁴ De Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State heeft in verschillende uitspraken, onder meer in de uitspraak windpark Wieringermeer (ECLI:NL:RVS:2016:1228), windpark De Veenwieken (ECLI:NL:RVS:2017:3504), en windpark De Drentse Monden en Oostermoer (ECLI:NL:RVS:2018:616) positief geoordeeld over de vraag of het bevoegd gezag bij de beoordeling van de ruimtelijke aanvaardbaarheid van een windpark kan aansluiten bij de geluidsnormen in art. 3.14a, eerste lid van het Activiteitenbesluit

Naast de toetsing aan de wettelijke normen moet in het ruimtelijk plan waarin windturbines bestemd worden een afweging gemaakt worden over de aanvaardbaarheid van het gecumuleerde geluid met andere geluidsbronnen. Hiervoor is geen wettelijke norm gesteld, maar wordt wel getoetst in het kader van een goede ruimtelijke ordening.

Laagfrequent geluid

De bijdrage van het laagfrequente deel van het geluid op de hinderbeleving is al verdisconteerd bij het vaststellen van de Nederlandse norm voor windturbinegeluid. Voor gezondheidseffecten door laagfrequent en infrasoon (niet hoorbaar) geluid door windturbines is, ondanks veel onderzoek, geen enkele wetenschappelijk onderbouwde aanwijzing. De geluidniveaus zijn daarvoor, ook direct ter plaatse van de windturbines, veel te laag.

Het meest recente rapport van de RIVM uit 2018 (Meldingen over en hinder van Laagfrequent Geluid of het horen van een bromtoon in Nederland: Inventarisatie) gaat in algemene zin in op laagfrequent geluid en het horen van een hinderlijke bromtoon en de mogelijke gezondheidseffecten daarvan, maar bevat geen specifieke conclusies over windturbines op basis waarvan zou kunnen worden geconcludeerd dat wetenschappelijk bewijs bestaat voor de gevreesde gezondheidsklachten van laagfrequent windturbinegeluid.

Gezondheid

Een directe oorzaak-effectrelatie tussen windturbinegeluid en gezondheid is volgens het RIVMrapport uit 2017 (Notitie windturbinegeluid en gezondheid) in de wetenschap- nog- niet gevonden². In deze studie is een overzicht opgenomen van de conclusies van recente wetenschappelijke onderzoeken met betrekking tot de gezondheidseffecten van het geluid van windturbines. Er kan geen rechtstreeks verband kan worden aangetoond tussen windturbinegeluid en gezondheidseffecten zoals hoge bloeddruk, ongunstige zwangerschapsuitkomsten, slaapoverlast en ziektes. Er is ook geen direct wetenschappelijk bewijs gevonden voor een verband tussen laagfrequent geluid van windturbines en gezondheidseffecten. De enkele studies die wél bewijs voor zulke effecten vonden, blijken wetenschappelijk gezien veel kritiek te krijgen.

De langdurige ergernis over de hinder van windturbines en het gevoel dat de kwaliteit van de leefomgeving is verminderd of zal verminderen kunnen volgens het rapport negatieve gevolgen hebben voor het welzijn en de gezondheid. Dit is volgens het RIVM-rapport echter niet uniek voor windturbines, maar geldt ook voor andere stressoren. Ook is er geen direct verband tussen windturbines en gezondheidsklachten aangetoond in het door insprekers genoemde artikel dat in maart 2018 in het Duitse dagblad Allgemeine Zeitung (Windkraft –Störsender fürs Herz: Mainzer Forscher untersuchen Folgen des Infraschalls) is gepubliceerd en het artikel van de huisarts uit Den Bosch (Windmolens maken wel degelijk ziek)³.

---

² In onder meer de uitspraak over het windpark De Drentse Monden en Oostermoer van 21 februari 2018

ECLI:NL:RVS:2018:616, is nader ingegaan op de effecten van windturbine geluid op de gezondheid. Hieruit volgt dat er een relatie is tussen slaapverstoring die op individuele basis is gemeld en ergernis over het geluid van windturbines, maar er is nog onvoldoende wetenschappelijk bewijs beschikbaar voor een directe relatie tussen gezondheidsrisico's en het geluid van windturbines.

³ Uitspraak windpark Coevorden, 19 september 2018 (ECLI:NL:RVS:3067)

WHO-richtlijnen geluid

WHO-richtlijnen geluid De World Health Organization (WHO) heeft in 2018 richtlijnen voor geluid ontwikkeld op basis van wetenschappelijk onderzoek, waaronder windturbinegeluid maar ook voor andere geluidsbronnen. Deze richtlijnen zijn niet bindend maar betreffen een advies. De WHO geeft in het rapport een geconditioneerd advies om de blootstelling van geluidniveaus van windturbines te beperken tot 45 dB L_{den} . Dit geconditioneerd advies volgt uit de constatering over een aantal studies die erop wijzen dat 10 procent van de populatie sterk gehinderd is bij een blootstelling aan een geluidniveau van 45 dB L_{den} of hoger.

De WHO heeft zijn zogeheten voorwaardelijke aanbevelingen omdat het beschikbare bewijs voor de relatie tussen windturbinegeluid en hinder en gezondheid volgens de WHO van lage kwaliteit is. Het advies van de WHO niet bindend en geeft het advies daarbij ook geen aanleiding om af te wijken van de Nederlandse geluidsnormen die gebaseerd zijn op de hinderbeleving van windturbinegeluid.⁴

Verder komt uit het rapport van de WHO naar voren dat er geen statistisch significante relatie is gevonden tussen blootstelling aan windturbinegeluid en hart- en vaatziekten, hoge bloeddruk, cognitieve stoornissen, gehoorproblemen, ongunstige zwangerschap uitkomsten en slaapstoornissen. Tot slot geeft het rapport aan dat contextuele factoren (zoals de opvatting t.o.v. windturbines, direct zicht, economisch profijt) een belangrijke rol spelen in de effecten en de ervaring van windturbinegeluid.

Straling

In elke windmolen is een kleine transformator aanwezig voor het omzetten van de generatorspanning naar 10-20 t/m 33 kV. De windmolens worden aangesloten via een intern kabelnetwerk op inkoopstations of transformatorstations, van waaruit een of twee kabels naar het aansluitpunt op het landelijk elektriciteitsnet wordt aangelegd. Een inkoopstation is een klein gebouw dat meet- en schakelapparatuur bevat en is vergelijkbaar met een station dat wordt toegepast in woonwijken.

Rondom een transformatorstation of een hoogspanningskabel kunnen magnetische velden voorkomen. Bij een transformatorstation neemt de veldsterkte zeer snel af: bij een afstand van ongeveer 10 meter tot het transformatorstation is het magnetische veld veelal niet meetbaar. Het veld blijft dus zo goed als binnen de grenzen van het terrein van het transformatorstation waardoor er geen sprake kan zijn van langdurige blootstelling aan elektromagnetische straling voor de omgeving.

Voorzorgbeginsel

Voor wat betreft het voorzorgsbeginsel wordt nog vermeld dat er geen wettelijke bepaling is die toepassing van het voorzorgsbeginsel voorschrijft bij het vaststellen van een planologische regeling voor windturbines. Het voorzorgsbeginsel strekt net zo ver dat op basis van publicaties en uitlatingen, waarin slechts een mogelijk verband wordt gelegd tussen windturbines en gezondheidsklachten van vaststelling van een ruimtelijk plan moet worden afgezien⁵.

---

⁴ Uitspraak windpark De Groene Delta, 24 december 2019 (ECLI:NL:RVS:2019:4442)

⁵ Uitspraak windpark De Drentse Monden en Oostermoer (ECLI:NL:RVS:2018:616)

Elektromagnetische velden

Elektrische en magnetische velden die voorkomen in de buurt van windturbines vanwege de bijbehorende kabels in de grond, hebben geen negatieve gevolgen voor de gezondheid van omwonenden. Dit komt door de afscherpende werking van de grond waar deze kabels onder liggen (bron: www.kennisplatform.nl).

Vervolgbesluiten

In dit geval is er sprake van visievorming en nog niet van een planologische regeling. Desondanks zijn wij van mening dat het effect van windturbines voor hinder van omwonenden en op de volksgezondheid mee te wegen belangen zijn bij het besluit over vaststelling van een bestemmingsplan. Zoals gezegd is daar thans geen sprake van maar van visievorming op grote lijnen. Daarnaast liggen er nog geen concrete plannen voor de plaatsing van windturbines dan wel een windturbinepark. Op voorhand wordt dan ook niet aangenomen dat er sprake is van onaanvaardbare gevaarlijke gevolgen voor bewoners als gevolg van de geluidproductie van beoogde windturbines. Bij concrete plannen voor windturbines zullen voornoemde aspecten worden onderzocht.

Bij de vaststelling van een ruimtelijk besluit, zoals een bestemmingsplan of omgevingsvergunning zal het aspect geluid onderzocht en beoordeeld worden. In de afweging zal onder meer artikel 3.14a van het Activiteitenbesluit worden betrokken. Ook zal het aspect geluid in het kader van een goede ruimtelijke ordening worden beoordeeld. In de fase van deze visie is onbekend hoe de plannen voor windturbines eruitzien, hoe hoog de beoogde windturbines zijn, hoeveel er worden gesitueerd, etc. Er zijn nog geen concrete plannen die kunnen worden getoetst.

11. NATUUR

Behoud van natuur (flora en fauna)

Insprekers verzoeken geen natuur te vernietigen met het idee van de wereld te redden met niet innovatieve 'duurzame' oplossingen.

Wij onderschrijven de opvattingen van insprekers dat de natuur belangrijk is en we daar zuinig op moeten zijn. Tegelijkertijd staan wij ook voor een forse opgave om duurzame energie op te wekken met als uiteindelijk doel een klimaatneutrale gemeente in 2050. Hierin moeten we als gemeente onze verantwoordelijkheid nemen. Windturbines en zonnevelden maken een substantieel deel uit die opgave en zijn noodzakelijk om de uiteindelijke doelstelling te halen.

De achteruitgang van de biodiversiteit én de veranderingen in het klimaat zijn op dit moment actueel. Het is een wetenschappelijk gegeven dat beide veranderingen een negatieve invloed op elkaar hebben. Een verslechterde staat van de natuur versterkt en versnelt de veranderingen in het klimaat. Andersom heeft een veranderend klimaat negatieve effecten op de natuur en biodiversiteit. Het is daarom van belang dat we naast maatregelen voor duurzame energie tegelijk ook werken aan versterking en / of herstel van natuur. De gemeente zet in op het verbeteren van de lokale ecologische kwaliteiten. Dit gebeurt door bijvoorbeeld door de lopende gemeentelijke programma's van De Groene Delta 2. Deze Visie ondersteunt dit door bepaalde landschappen te vrijwaren van windenergie / zonnevelden. In de Visie wordt beschreven dat bij concrete projecten voor windenergie en zonnevelden zo veel en goed mogelijk rekening gehouden moet worden met de effecten op de natuur en significant negatieve effecten moeten worden voorkomen. In andere gebieden waar wel windturbines en zonnevelden mogelijk zijn, geldt de voorwaarde dat deze ontwikkelingen integraal benaderd dienen te worden, waaronder ook het natuurbelang moet worden meegenomen. Ook kunnen windturbines via stilzetten of radardetectie een positief effect hebben op het verminderen van aanvaringslachtoffers onder vogels en insecten. Zonnevelden kunnen tot verminderde lichtinval of regenval leiden met allerlei gevolgen van dien. Echter door maatregelen, bijvoorbeeld het natuurinclusief ontwerpen en/ of het inzaaien van vegetaties kan een zonneveld juist ook bijdragen aan het verhogen van natuurwaarden.

Geen onderzoeken naar gevolgen natuur/ flora en fauna

Er zijn geen of onvoldoende onderzoeken gedaan naar de gevolgen van windturbines en zonnevelden voor de natuur en de flora en fauna. De Rosmalense en Nulandse polder is een belangrijk weidevogelgebied, dat beschermd en behouden moet blijven.

Voorliggend stuk is een visie. Het is geen concreet plan of project voor de realisatie voor windturbines of zonnevelden. Daarom kunnen we op dit moment nog niet precies aangeven of weten wat de effecten zijn op natuurgebieden en/ of beschermde soorten. Als er meer zicht is op waar, hoeveel en in wat voor opstelling er windturbines of zonnevelden komen, kunnen de effecten getoetst worden aan de Wet Natuurbescherming en andere wettelijke regels, bijvoorbeeld inzake Natura 2000gebieden en Natuurnetwerk Brabant. Uitgangspunt is dat het aspect natuur integraal moet worden meegewogen bij een ontwikkeling (zie Visie Deel A, bij 3.1, 3.2.2, 3.5). Op voorhand levert de stelling dat er effecten zullen zijn op de natuur, ecologie en/ of beschermde soorten niet zodanige belemmeringen op dat er geen zone transformeren naar wind of zon kan worden opgenomen in de Visie.

Significant negatieve effecten van windmolens of zonnevelden op beschermde soorten planten en dieren waaronder vogels en insecten mogen niet voorkomen. Dit is vastgelegd in Europese Vogel- en Habitatrichtlijnen welke in Nederland zijn overgenomen in de Wet Natuurbescherming (hierna Wnb). De provincie is bevoegd gezag voor het uitvoeren van de Wnb, wat inhoudt dat de gunstige staat van instandhouding van beschermde soorten actief beschermd moet worden. Onder voorwaarden is ontheffing mogelijk van de Wnb.

Van de polder tussen Oss en 's-Hertogenbosch is bekend dat het gebied een belangrijk betekenis heeft voor de populatie weidevogels in Noord-Brabant. Tijdens en voorafgaand aan de planvorming zal er uitvoerig onderzoek nodig zijn naar mogelijk negatieve effecten op beschermde soorten. Hierbij dient gekeken te worden naar de risico's op slachtoffers onder vogels en insecten door aanvaringen, maar ook naar verstoring en verlies aan essentieel leefgebied zoals broed- en foerageergebied. Op basis van dit onderzoek kan bevoegd gezag bepalen of er wel of geen ontheffing mogelijk is op de Wnb en onder welke voorwaarden.

Geluid via de grond / trillingen en diersoorten

Geluid via de grond of trilling van windturbines heeft ernstig negatieve effecten op beschermde diersoorten.

Uit nauwkeurige metingen van de trillingsniveaus in de bodem rond windturbines blijkt de bewering dat overdracht van het geluid van windturbines door de grond plaatsvindt ongegrond is (zie kamerbrief Tweede Kamer, 2013-14, 33 612, nr 22). Er is niet wetenschappelijk aangetoond dat (laagfrequent) geluid of trilling van windturbines leidt tot een ernstige aantasting van het welzijn van dieren.

12. WOON- EN LEEFKLIMAAT

Algemeen

De windturbines zullen landschapsvervuiling, geluidshinder, gezondheidsproblemen veroorzaken. Met name het geluid van de windturbines leidt volgens insprekers tot hinder en ziekten.

Last van slagschaduw

De slagschaduw van windturbines zal leiden tot een aantasting van het woon- en leefgenot van de insprekers.

Slagschaduw als gevolg van ronddraaiende wieken van een windturbine kan hinder veroorzaken als de windturbine dichtbij woningen staat. In deze fase van visievorming is nog onbekend waar windturbines zullen worden geplaatst, welke hoogte ze hebben, wat de afstanden zullen zijn tot de woningen, etc. De initiatiefnemer van een plan voor de plaatsing van windturbines zal moeten aantonen dat er geen sprake is van overlast als gevolg van slagschaduw voor omwonenden. Bij de beoordeling van hinder van slagschaduw van windturbines zullen de bepalingen in acht worden genomen van artikel 3.12, eerste lid van de Activiteitenregeling waarin regels zijn opgenomen ten aanzien van slagschaduw. Dit aspect zal tevens worden afgewogen in het kader van een goede ruimtelijke ordening.

Horizonvervuiling

Insprekers vrezen door de komst van windturbines voor horizonvervuiling.

Hoewel windturbines variëren qua hoogte zijn deze in het algemeen op grote afstand zichtbaar in het landschap. Ze zijn landschappelijk niet in te passen. Windturbines zijn op dit moment echter de meest effectieve wijze om duurzame energie op te wekken. Met deze techniek kunnen grote hoeveelheden elektriciteit worden opgewekt zonder hier veel ruimte voor op te offeren. Aan deze vorm van energieopwekking zitten zowel voor- als nadelen. Om te weten hoe we met toekomstige initiatieven voor windturbines om moeten gaan, is het belangrijk om een kader te hebben waaraan deze op hoofdlijnen aan moeten voldoen. De visie energielandschap biedt het ruimtelijke afwegingskader dat noodzakelijk is om deze sturing te geven, onder meer om zoveel mogelijk te voorkomen dat de windturbines her en der in het landschap worden geplaatst en om horizonvervuiling zo veel mogelijk te beperken. Door onder meer de voorwaarde van clustering wordt dit effect beperkt. Zie ook bij het thema Polderlandschap bij Openheid en uitzichten.

Uitzicht

De mogelijke invloed op uitzicht is beschreven onder het thema Polderlandschap bij Openheid en uitzichten.

Rust en stilte

Het klopt dat er met de komst van windturbines gevolgen kunnen zijn op de rust en stilte in de polder. De beleving en aanzicht van het gebied zal veranderen. In deze fase van visievorming is nog niet duidelijk hoeveel windturbines er komen, waar, welke hoogte en op welke afstand van woningen. Bij de ontwikkeling van een concreet plan zal aangetoond moeten worden dat aan de wettelijke eisen wordt voldaan van onder andere geluid van windturbines, die invloed kunnen hebben op de rust en de stilte van de polder. Deze visie is daarbij het ruimtelijke afwegingskader. Met dit kader zorgen we

ervoor dat aan de hand van een integrale gebiedsgerichte aanpak windturbines in een plan een plek krijgen, waarbij zoveel mogelijk rekening moet worden gehouden met het woon- en leefklimaat van omwonenden, waarbij ruimtelijke functies versterkt worden en er een maatschappelijke meerwaarde is. Hierbij moet dus ook aandacht zijn voor de beleving (waaronder rust en stilte) van het gebied. Het weidevogelgebied in de Rosmalense en Nulandse polder is overigens geen officieel stiltegebied, aangezien het niet als zodanig is aangeduid in de Interim omgevingsverordening van de provincie.

Geluid

Zie beantwoording bij hoofdstuk 10, thema gezondheid.

Trillingen

Uit nauwkeurige metingen van de trillingsniveaus in de bodem rond windturbines blijkt de bewering dat overdracht van het geluid van windturbines door de grond plaatsvindt ongegrond is (zie kamerbrief Tweede Kamer, 2013-14, 33 612, nr 22). Er is niet wetenschappelijk aangetoond dat (laagfrequent) geluid of trilling van windturbines leidt tot een ernstige aantasting van het woon- en leefklimaat, zie ook thema Gezondheid.

Lichthinder/lichschittering

In de Activiteitenregeling milieubeheer is bepaald dat bij het in werking hebben van een windturbine lichtschittering zoveel mogelijk moet worden voorkomen of beperkt door toepassing van niet reflecterende materialen of coatinglagen op de desbetreffende onderdelen. Dit betekent dat een initiatiefnemer bij de oprichting en het in werking hebben van nieuwe windturbines aan artikel 3.13, eerste lid, van de Activiteitenregeling zal moeten voldoen. Bij de vaststelling van een ruimtelijk besluit, zoals een bestemmingsplan of omgevingsvergunning zal in het kader van een goede ruimtelijke ordening tevens worden aangesloten bij voornoemd artikel.

Insluiting door windturbines en zonnevelden

Inwoners hebben het gevoel ingesloten te raken door de windturbines en zonnevelden.

In hoeverre een gevoel van insluiting ontstaat is persoonsgebonden en in grote mate afhankelijk van de opstelling van de windturbines. Een opstelling in de vorm van een rij heeft vanuit de meeste kijkinrichtingen een groter horizonbeslag dan een clusteropstelling of een compacte opstelling. Om insluiting van windturbines te voorkomen, zijn wij in de Visie uitgegaan van windvrije zichten. Zie het thema wind zone Transformeren Rosmalense en Nulandse polder en in paragraaf 3.6 van de Visie (Deel A).

Zonnevelden zijn vanuit hun relatief beperkte hoogte van grotere afstand nauwelijks zichtbaar. Van korte afstand is hun ruimtelijke impact doorgaans groter. Om insluiting te voorkomen, moeten zonnevelden ingepast worden in het landschap onder de voorwaarde van een integrale visie. Dit uitgangspunt kan bijvoorbeeld betekenen dat er geen zonneveld gerealiseerd kan worden op een perceel waarnaast al een zonneveld aanwezig is. Verder is het belangrijk om met de inrichting van windturbines en zonnevelden in te spelen op landschappelijke kenmerken en/of patronen. Hierbij kan gedacht worden aan kavelrichting, ritmiek, aanwezige slotenpatronen en beplantingstructuur. Zie verder de beantwoording bij thema 5, Polderlandschap over openheid en uitzichten.

Knipperende lichten

Inspreker geeft aan dat (constant) knipperende lichten op windturbines een verstoring van het beeld opleveren en tot overlast zullen leiden. De kwaliteit van woon-leefklimaat zal daardoor afnemen.

De Inspectie Leefomgeving en Transport Nederland bepaalt hoe windturbines verlicht moeten worden in verband met luchtvaartveiligheid. Hier heeft de gemeente geen invloed op. Door gebruik van innovatieve technieken is het inmiddels mogelijk de gestelde overlast zo veel mogelijk te verminderen. De lichten hoeven niet meer te knipperen en de lichtintensiteit kan worden aangepast aan de zichtbaarheid. Voordat windturbines gebouwd kunnen worden, dient een verlichtingsplan ter goedkeuring aan de Inspectie worden voorgelegd.

13. WAARDEDALING

Waardedaling van hun onroerend goed

Insprekers vrezen een waardedaling van hun onroerend goed, specifiek hun woning of bedrijf, of inkomstenderving als gevolg van de plaatsing van een grootschalig windpark in hun directe omgeving. Woningen zullen onverkoopbaar blijken. De waardedaling kan fors zijn: tientallen miljoenen. Volgens Nu.nl is de waardedaling 7-15% of zelfs 50%. Sommige insprekers willen vooraf gecompenseerd worden of weten of en hoe de gemeente bewoners financieel gaat compenseren. Anderen stellen de gemeente aansprakelijk voor de te verwachten schade.

De gemeente onderkent de vrees van bewoners en ondernemers over een eventuele waardedaling van hun onroerende zaken. Maar tegelijk menen wij dat het belang om te moeten voldoen aan de klimaatdoelstellingen en het creëren van een toekomstbestendige woon- en leefomgeving middels het opwekken van duurzame energie via de realisering van windturbines en zonnevelden zwaar weegt. We zullen ook via windturbines en zonnevelden duurzame energie moeten gaan opwekken om de doelstellingen om in 2050 klimaatneutraal te zijn en 100% duurzame energie op te wekken te halen. Wij achten dit belang zwaarder wegen dan de eventuele waardevermindering van de woningen en bedrijven van insprekers. Van het (vooraf) compenseren van bewoners of bedrijven is geen sprake. De aansprakelijkstelling nemen wij voor kennisneming aan. Als bewoners menen schade te leiden, kunnen ze na het onherroepelijk worden van een bestemmingsplan of omgevingsvergunning op grond waarvan windturbines gerealiseerd kunnen worden, een verzoek om planschade indienen (zie hierna).

De Visie beoogt echter alle belangen gezamenlijk te beschouwen, en gaat uit van een integrale benadering waarbij zoveel mogelijk rekening wordt gehouden met het woon- en leefklimaat van omwonenden; en waar mogelijk functies als recreatie of natuur worden toegevoegd of versterkt. In dat kader verwijzen we ook naar de lusten-lasten-regeling zoals opgenomen in hoofdstuk 4 van de Visie (Deel A). Hoewel dit primair een landschappelijke en ruimtelijke visie is, hebben we begrip voor de vrees voor een eenzijdige verdeling van lusten en lasten en zijn wij van mening dat deze op een rechtvaardige manier gedeeld moeten worden met de omgeving. Wanneer niet alleen initiatiefnemers maar ook de omgeving eigenaar van de ontwikkeling is, vergroot dit het eigenaarschap en draagvlak in de omgeving van het initiatief.

De gemeente moet een vooraf risicoanalyse doen

Insprekers menen dat de gemeente, liefst in overleg met insprekers, een onafhankelijke en objectieve analyse moet laten doen door een deskundig bureau, zodat vooraf duidelijkheid is over de schade en/of compensatie die aan bewoners voldaan moet worden. Dit is nu niet onderzocht.

Voordat windturbines of een zonneveld wordt gerealiseerd, wordt eerst een uitgebreide analyse van de omgeving gemaakt. Uiteraard wordt ernaar gestreefd om de overlast van een dergelijk initiatief zo veel mogelijk te beperken, maar de ruimte in Nederland is schaars. Binnen de planologische procedure die noodzakelijk is om de realisatie ruimtelijk mogelijk te maken, hebben alle belanghebbenden de mogelijkheid om hun zienswijze in te dienen en in tweede instantie eventueel beroep aan te tekenen bij de Afdeling Bestuursrechtspraak van de Raad van State. Hiermee wordt optimaal gewaarborgd dat uw belangen worden meegewogen alvorens een besluit onherroepelijk wordt. Mochten desondanks bezwaren geen gehoor vinden, kunnen insprekers bij een verwachte waardedaling van hun onroerende zaak als gevolg van een planologische verslechtering een verzoek om planschadevergoeding indienen bij de gemeente. Dit is pas mogelijk na het onherroepelijk worden

van het bestemmingsplan of de omgevingsvergunning. Een grondige planschaderisicoanalyse maakt overigens standaard deel uit van een planologische procedure.

Aangezien op dit moment nog geen bestemmingsplan of vergunning is behandeling is, is een verzoek indienen op korte termijn niet mogelijk. Als er een bestemmingsplan of vergunning in procedure gaat, zullen over de eventuele planschade afspraken worden gemaakt tussen gemeente en de initiatiefnemer. Vooralsnog zal in die afspraken worden opgenomen dat eventuele planschade voor rekening zijn van de initiatiefnemers. Het staat initiatiefnemers vrij zelf een risicoanalyse te laten doen.

Gelet op het bovenstaande laat de gemeente op dit moment geen risicoanalyse doen. Dat is aan de orde op moment dat duidelijk is dat er een omgevingsvergunning of bestemmingsplan in procedure gaat.

14. BELEID

Beleid is onderling tegenstrijdig

Alle verschillende plannen en visies, ontwerpvisie Energielandschap, duurzame polder, RES, MIRTverkenning A2 Deil-Vught, Oostelijke landweg zijn deels onderling tegenstrijdig.

Vanuit rijks- provinciaal, regionaal en gemeentelijk beleid gelden meerdere richtinggevende voorwaarden. In hoofdstuk 2 van het achtergronddocument (Deel B) is het beleid van rijk, provincie en gemeente beschreven. Het Rijk heeft in het nationale Klimaatakkoord in 2019 geconstateerd dat ondanks de forse toename van duurzame energie de beoogde CO2-reductie van 49% in 2030 ten opzichte van 1990 waarschijnlijk niet wordt gehaald. Deze doelen zijn vastgelegd in de Klimaatwet 2019. Gekeken is wat er toch nodig is voor de doelstellingen en aan de hand van de berekeningen is het beleid bepaald. Met de provincies heeft het Rijk afspraken gemaakt over het opwekken van 6.000 MW windenergie op land in 2020. Dat is in het Nationaal Energieakkoord vastgelegd. Initiatieven voor duurzame energieopwekking kunnen volgens dit akkoord alleen via een integrale aanpak worden toegestaan, waarbij gestreefd moet worden naar zuinig ruimtegebruik, aansluiting met de bestaande ruimtelijke kwaliteiten, rekening houden met impact op natuur en landschap en woningen. De Structuurvisie Wind op land (SvWOL) uit 2014 was bedoeld om invulling te geven aan de afspraak uit het Energieakkoord om in 2020 6.000 MW wind op land te hebben (zie bij hoofdstuk 4, thema polders niet geschikt). Het SvWOL is vanaf 2020 niet meer het toetsingskader voor grootschalige windturbines. Inmiddels gaat het Rijk voor de invulling van de doelstelling op basis van het Klimaatakkoord, namelijk minimaal 35 TWh duurzame energieopwekking in 2030 via windenergie op land. Er is voor gekozen om de energietransitie vorm te geven via de Regionale Energiestrategieën.

De MIRT-verkenning A2 heeft tot doel het oplossen van de huidige en toekomstige bereikbaarheidsopgaven op de A2 tussen Deil en Vught. In de verkenning gaat het Rijk op zoek naar een voorkeursoplossing, gericht op doorstroming en veiligheid. In de verkenning wordt beschreven dat MIRT-projecten bij uitstek kansen bieden om stappen te zetten naar een duurzame inrichting. De samenwerkende partijen stellen samen vast welke duurzaamheidsambities zij meenemen en dat dit op integrale wijze gebeurt. Er zijn bijvoorbeeld mogelijkheden voor een klimaatneutraal en circulair ontwerp, duurzame mobiliteit en duurzame energieopwekking vanuit het gebied. De gemeente is van mening dat de MIRT-verkenning en de Visie energielandschap gelet hierop niet onderling tegenstrijdig zijn.

Zie voor het provinciaal beleid onder thema 4, polders niet geschikt.

De gemeente zelf heeft in haar bestuursakkoord 2018-2022 bepaald dat de stad voor een grote opgave staat om duurzame energie op te wekken door plaatsing van zonnepanelen en windturbines. In de gemeentelijk Ruimtelijke Structuurvisie 'Stad tussen stromen' uit 2014 is het belang van het ontwikkelen van duurzame energielocaties onderschreven. De gemeente heeft als doel een klimaatneutrale stad per 2050, waarvoor een forse transitie noodzakelijk is. In het kader van duurzaamheid en energie gelden drie belangrijke besluiten: Energietransitieprogramma 2016-2020, raadsbesluit opstelling visie Energielandschap en verkenning Rosmalense polder uit 2018 en de Nota duurzaam 's-Hertogenbosch uit 2019.

De gemeentelijke doelstelling 'klimaatneutraal 2050' is door de gemeenteraad al in 2008 vastgesteld en bevestigd in januari 2017. Onze Visie energielandschap geeft invulling aan de gemeentelijke

doelstelling en doelen uit het Klimaatakkoord om klimaatneutraal te zijn in 2050. Het doel van de RES, waarin onze gemeente samen met regionale partners samenwerkt aangaande de opwek van duurzame energie, is een strategie opstellen hoe de regio bijdragen kunnen leveren om de nationale doelstelling van 49% CO₂-reductie in 2030 ten opzichte van 1990 te realiseren om klimaatverandering tegen te gaan. Dit is de eerste stap naar een klimaatneutraal Nederland in 2050. Deze opgave is overeengekomen in het Klimaatakkoord, waarin gemeenten, provincies, het Rijk, andere overheden, bedrijven en maatschappelijke organisatie samenwerken. Er staan afspraken in over duurzame energie en verduurzamen van de warmtevoorziening.

De Visie energielandschap vormt de input van de gemeente 's-Hertogenbosch voor de RES. Hierin is de regionale opgave voor opwek duurzame energie benoemd (planhorizon 2030). Dit laat onverlet, dat we gelet op de gemeentelijke doelstellingen van klimaatneutraal waar mogelijk kansen willen en moeten pakken. Er is geen juridisch of ander beletsel dat wij als gemeente deze doelen tot 2050 stellen. Bovendien is van strijdigheid met landelijke doelstellingen geen sprake.

Naast deze Visie is de gemeente samen met de gemeente Oss en de provincie Noord-Brabant bezig met een verkenning van de mogelijkheden voor het opwekken van duurzame energie via wind en zon in het poldergebied tussen Oss, Geffen, Lith, Nuland en Rosmalen. Deze verkenning van de 'Duurzame Polder' maakt geen deel uit van de Visie, maar loopt parallel daaraan. Eindresultaat van de verkenning is een voorkeur van elke partij voor het toekomstbeeld van de polder qua opwekking van duurzame energie. Dit is in overeenstemming met de Visie, omdat de Visie het kader geeft voor besluiten over de realisering van windturbines en zonnevelden en helderheid geeft over kansen en beperkingen. De Visie bepaalt niet het toekomstbeeld zoals de verkenning doet. Het is mogelijk dat uit deze Verkenning aangepaste uitgangspunten voortkomen ten opzichte van het handelingsperspectief. Met de vaststelling van deze Visie door de gemeenteraad wordt een voorbehoud gemaakt voor ontwikkelingen in de Rosmalense en Nulandse polder, namelijk dat in de nabije toekomst mogelijk nog nadere afwegingen voor dit gebied worden gemaakt. De resultaten van de Verkenning zijn leidend voor het vervolgtraject.

Het plan Oostelijke randweg betreft de mogelijke aanleg van een randweg ten oosten van Rosmalen waarbij de Rompertweg en Empelsehoefweg aan elkaar worden aangesloten langs de bebouwing van de Kruisstraat om zo de wijk de Groote Wielen te ontsluiten. Dit plan staat los van de Visie Energielandschap en is daarmee niet tegenstrijdig; de Visie geeft het ruimtelijk kader geeft voor besluiten die windturbines en zonnevelden mogelijk maken. Als de Oostelijke randweg er komt, zal bij toekomstige projecten voor windturbines en zonnevelden met die weg rekening gehouden moeten worden. Dat vergt een zorgvuldige afweging tussen het belang van de weg en het belang bij de opwekking van duurzame energie, maar dit betekent niet dat deze plannen tegenstrijdig met elkaar zijn.

Geen aansluiting op bestaand beleid

De ontwerpvisie Energielandschap sluit niet aan op bestaand beleid ten aanzien van de klimaatdoelstellingen.

De Visie energielandschap vormt een belangrijk onderdeel in het bijdragen aan de gemeentelijke doelstelling van klimaatneutraal in 2050 en geeft uitvoering aan twee eerdere raadsbesluiten. Zie verder bij thema 7 Opgave voor de beantwoording van deze zienswijze.

15. DUURZAAMHEID

Energieneutraal in 2050

Volgens insprekers wordt ten onrechte gesteld dat het rijk de volgende doelstelling aan de gemeente heeft opgelegd: energieneutraal in 2050. Er is een doelstelling tot 49% CO2 reductie in 2030. Er is geen formele doelstelling in 2050 opgelegd.

Als lid van de EU is Nederland gehouden aan de EU-doelstelling van Parijs om de uitstoot van CO2 in 2030 met 40% te verminderen. In 2050 moet de energievoorziening vrijwel helemaal duurzaam zijn. De gemeente heeft de doelstelling klimaatneutraal in 2050 uitgewerkt in het Energietransitieprogramma 2016-2020. Een overgang naar een duurzame energievoorziening is van groot belang, vanwege het tegengaan van klimaatverandering.

De termen 'klimaatneutraal' en 'energieneutraal' worden door elkaar gebruikt in de visie De gemeente gebruikt de termen 'klimaatneutraal' en 'energieneutraal' door elkaar. Volgens de gemeente is dit opgelegd door het Rijk.

Er zijn verschillende definities in omloop van klimaatneutraal en energieneutraal. Klimaatneutraal is een bredere term dan energieneutraal. De visie heeft betrekking op de gemeentelijke ambitie om in 2050 klimaatneutraal te zijn. Het is uiteindelijk de bedoeling dat bepaalde activiteiten geen positief of negatief effect hebben op het klimaat.

Windturbines niet duurzaam

Insprekers geven aan dat windturbines niet duurzaam zijn (CO2-reductie niet bewezen, slechts rendabel met subsidie, afval, circulariteit).

Uit diverse internationale onderzoeken blijkt dat moderne windturbines de energie die nodig is voor het produceren, opzetten en opruimen, binnen een jaar terugverdienen. Omdat er in de onderzoeken wordt uitgegaan van een levensduur van een windturbine van 20 jaar, levert een windturbine 19 jaar energiewinst op.

Subsidies zijn in deze fase bedoeld om de productie van schone energie door windturbines te stimuleren. Door subsidies wordt de schone energie betaalbaar voor de consument en is het aantrekkelijk voor initiatiefnemers te investeren in windturbines. De verwachting is dat de kosten van schone energie in de loop van de tijd zullen dalen. Subsidies zullen dan naar verwachting ook minder nodig zijn.

Windturbines gaan 15 tot 25 jaar mee. Daarna worden windturbines gesloopt. De mast is doorgaans van metaal en wordt hergebruikt of gerecycled. De wieken bestaan uit een composiet. Momenteel wordt er o.a. door de TU Delft en door Hogeschool Windesheim onderzocht hoe de wieken kunnen worden gerecycled. We verwachten dat dit in de toekomst mogelijk zal worden.

Windturbines wekken stroom op zonder de lucht te vervuilen, zonder het klimaat te belasten en zonder grondstoffen uit te putten. Wel komt er wat CO2 vrij bij het bouwen, onderhouden en afbreken van de turbine, maar na 3 tot 6 maanden draaien heeft een turbine die hoeveelheid CO2-uitstoot al bespaard. Tijdens de hele levensduur van een windturbine, 20 jaar, produceert deze tot 80 keer zoveel energie als er nodig is om er één te bouwen. Bron: www.milieucentraal.nl.

Broeikasgassen

Volgens inspreker lekken windmolens broeikasgassen die veel schadelijker zijn dan CO₂ gas. Verzocht wordt dit te onderzoeken.

In windmolens wordt vaak het gas zwavelhexafluoride gebruikt om kortsluiting te voorkomen (SF₆ werkt als isolatiemiddel). Het broeikaseffect van de hoeveelheid van deze dit gas dat in de atmosfeer komt is minimaal ten opzichte van het positieve effect van windmolens op het verminderen van CO₂ uitstoot. Bron (en voor meer informatie) www.milieucentraal.nl.

16. LUSTEN-LASTEN

Verdeling lasten en lusten windboeren en bewoners

Tegenover de lasten voor de 'windboeren' staat de lasten van waardedalingen van woningen. Naast financiële lasten hebben de bewoners ook andere lasten, zoals negatieve gezondheidseffecten, horizonvervuiling, lichtvervuiling en verlies van cultuurhistorische en natuurwaarden van het gebied.

Vaak leeft het gevoel dat de lasten en lusten niet evenwichtig verdeeld zijn: de initiatiefnemer van windturbines of zonnevelden verdient als enige geld, terwijl de directe omgeving er alleen overlast van heeft. Met deze Visie zorgt de gemeente ervoor dat deze onbalans in evenwicht wordt gebracht. Het klopt dat het landschap wijzigt met de komst van windturbines of zonnevelden, maar tegelijk stelt de gemeente als harde voorwaarde dat, naast het zo veel mogelijk beperken van de lasten door initiatieven qua omvang, situering en zorgvuldig in te passen in de omgeving, elk initiatief moet bijdragen aan de ontwikkeling van de leefomgeving en het landschap en de verduurzaming van de landbouw en de leefomgeving. Elk project moet een ruimtelijke kwaliteit en maatschappelijke meerwaarde bieden en neemt als integraal onderdeel van het project maatregelen op die aan de omgeving en de gehele samenleving ten goede komen.

De meerwaarde is ten eerste de meerwaarde in de brede zin voor de omgeving. Daarnaast draagt een project kwaliteit bij aan het landschap, een landschapsinvesteringsbijdrage om de landschappelijke kwaliteit fysiek te verbeteren en levert het een bijdrage aan een op te zetten omgevingsfonds. Ook dient minimaal 50% van het eigendom van de duurzame productie terecht te komen bij de lokale omgeving. Hierbij zijn er twee opties: het is een mogelijkheid dat omwonenden zelf kunnen investeren via aandelen of een coöperatie, of dat een overheidsorganisatie geld investeert, waarbij het rendement op de investering in de lokale omgeving wordt geïnvesteerd. Bij die laatste optie profiteert de omgeving zonder zelf te hoeven te investeren. Met deze uitgangspunten komen de verdiensten van een duurzaam energieproject ten goede aan de personen

die de lasten dragen. Elk initiatief biedt zo een kans om kwaliteit toe te voegen: naast de noodzakelijke energieopgave kunnen kwaliteiten als recreatie, natuur, waterberging of landschapsstructuren worden verbeterd of hersteld. Dit zal wel maatwerk zijn per project, omdat elk project een andere impact, andere locatie en andere omgeving heeft. Zie paragraaf 3.4 en hoofdstuk 4 uit de Visie (Deel A).

Verdeling lasten en lusten tussen gehele stad of andere gemeenten en het landelijk gebied

De lasten van een windpark komen bij een kleine groep burgers die wonen in het landelijk gebied, te liggen, terwijl de hele gemeente Den Bosch, specifiek de bewoners van de stad, ervan profiteert middels duurzame energie. Bijvoorbeeld de combinatie van windmolens en zonneparken in de Grote Wielenplas. Dit is niet evenredig, niet solidair en buitenproportioneel. De lasten zouden ook beter over de gemeenten in de regio verdeeld kunnen worden, bijvoorbeeld gebruik de ruimte tussen Uden en Boxmeer.

In de Visie (hoofdstuk 2, 3.6 van Deel A) en het achtergronddocument (Deel B) is uitgebreid geanalyseerd en beschreven per deelgebied welke effecten de realisatie van windturbines of zonneparken kunnen hebben. Ook is beschreven waarmee in de integrale afweging per project rekening moet worden gehouden. Daarbij zijn sommige deelgebieden vanwege cultuurhistorische, landschappelijke, ecologische en/ of recreatieve kwaliteiten gevrijwaard van windturbines of

zonnevelden. In andere gebieden ('inpassen') zijn, onder voorwaarden van landschappelijke inpassing en het nemen van maatregelen die leiden tot een ruimtelijke kwaliteit en maatschappelijke meerwaarde, alleen zonnevelden toegestaan. En in de transformatiegebieden kunnen zowel windturbines als zonnevelden worden toegestaan, mits dit deel uitmaakt van een gebiedsgerichte, integrale aanpak en tegelijk met de komst van windturbines of zonnevelden de ruimtelijke kwaliteit verbetert en de omgeving verduurzaamt.

Voor de motivering voor de locatiekeuze voor de zone transformeren wind, verwijzen we naar thema keuzes visie en zone transformeren wind Rosmalense en Nulandse polder.

Het is, mede gelet op deze analyse, maar ook praktisch, niet mogelijk windturbines in de stad aan te leggen. De Visie gaat slechts over het realiseren van windturbines en zonnevelden. Dit betekent niet dat er in de stad niets moet gebeuren. Ook daar zijn maatregelen nodig om de doelstelling om klimaatneutraal te worden te halen, zoals zonnepanelen op daken, woningisolatie, ledverlichting of aardgasvrije woningen. Daarnaast is binnen de Regionale Energie Strategie afgesproken dat elke gemeente haar bijdrage moet leveren aan de energieopgave.

De gemeente begrijpt dat insprekers zich zorgen maken over de mogelijke overlast en de verdeling van lusten en lasten. Door te verplichten dat elk initiatief zorgvuldig moet worden ingepast, een meerwaarde moet hebben voor de omgeving en dat de verdiensten ook ten goede moeten komen aan de omgeving, worden de lusten en lasten zo evenwichtig mogelijk verdeeld. Insprekers zullen zo ook profiteren van duurzame energieprojecten en kunnen bijvoorbeeld ook participeren in deze projecten. Zie ook hoofdstuk 4 van deel A van de Visie.

Subsidies

Insprekers menen dat windboeren enerzijds veel subsidie ontvangen voor windenergie, terwijl bewoners anderzijds maar een kleine vergoeding krijgen. De hoge subsidies van de windboeren betalen de belastingbetalers, de bewoners dus. De ontwikkelende partijen verdienen zo miljoenen en de bewoners dragen de lasten ervan zonder daarvoor gecompenseerd te worden. Dit is niet evenwichtig. Volgens insprekers zouden de miljoenen aan subsidiegelden beter gebruikt kunnen worden om zonnepanelen op daken op woningen te realiseren of voor andere energiebesparende maatregelen.

Initiatiefnemers van windturbines en zonnevelden zijn om hun project financieel haalbaar te maken afhankelijk van subsidies. Deze SDE+-subsidies (SDE staat voor stimulering duurzame energie) worden door de rijksoverheid toegekend en vullen de elektriciteitsopbrengsten voor de initiatiefnemer aan tot het basisbedrag dat nodig is om de investering binnen een redelijke termijn terug te verdienen. De initiatiefnemers dragen de totale kosten van de ontwikkeling: realisatie windturbines en / of zonneparken, leggen van kabels, aanleg van opstelplaatsen en wegen. Ook betalen initiatiefnemers de kosten voor het opstellen van het bestemmingsplan en de eventuele planschade. Zonder subsidies zijn windturbines en zonnevelden financieel (op land) op dit moment niet haalbaar. Overigens is voor windprojecten in een gebied met een hogere windsnelheid een lager bedrag aan SDE+ subsidie beschikbaar, omdat het rendement per definitie hoger is. Voor projecten in gebieden met lagere windsnelheden is de subsidie hoger. De rijksoverheid heeft dit zo bedacht om te zorgen dat windprojecten in heel Nederland qua rendement kans maken op realisatie.

Deze Visie gaat niet over energieopwekking via zonnepanelen op daken, energiebesparing door bewoners of verduurzamen van de mobiliteit. Ook op deze aspecten wordt vanuit de gemeente gestimuleerd en geïnvesteerd. Zo wordt veelvuldig ingezet op zonnepanelen op daken. Deze onderdelen zijn alleen niet voldoende om aan de opgave te voldoen. De acties hiervoor en hoe

mogelijke subsidies hiervoor verkregen kunnen worden, staan in het Energietransitieprogramma 2016-2020, waarin het totale energietransitiebeleid van de gemeente is opgenomen.

Het Rijk beslist over het wel of niet verlenen van subsidies. In dat besluit is bepaald waaraan de subsidie moet worden besteed. Daar heeft de gemeente Den Bosch geen invloed op. Het belang van de gemeente is dat initiatieven voor opwekking van duurzame energie gerealiseerd worden in verband met het behalen van de doelstelling om in 2050 klimaatneutraal te zijn. Het doel van de RES, waarin onze gemeente samen met regionale partners samenwerkt aangaande de opwek van duurzame energie, is een strategie opstellen hoe de regio bijdragen kunnen leveren om de nationale doelstelling van 49% CO₂-reductie in 2030 ten opzichte van 1990 te realiseren om klimaatverandering tegen te gaan. Dit is de eerste stap naar een klimaatneutraal Nederland in 2050.

De gemeente streeft naar een evenwichtige eigendomsverdeling van duurzame energieprojecten, waarbij het doel is dat 50% van het eigendom van de productie terecht komt bij de lokale omgeving. Daarom vinden wij het belangrijk dat door windturbines en zonnevelden ook maatschappelijke meerwaarde wordt gecreëerd voor de directe omgeving. Naast een koppeling met opgaven als stimuleren van de recreatie, natuurontwikkeling, waterberging en een kwaliteitsbijdrage aan het landschap, moeten de verdiensten van elk initiatief ook ten goede komen aan de omgeving, zodat de lusten en lasten evenwichtiger worden verdeeld. Zo krijgen omwonenden daadwerkelijk ook profijt van de initiatieven. Zie ook hoofdstuk 4 van Deel A van de Visie.

17. ZON OP WATER

Insprekers zijn het niet eens met de keuze om zonnepanelen in de Oosterplas aan te leggen. De insprekers wijzen op de ecologische, recreatieve kwaliteiten van de plas, maar ook op de waarde van plas voor omwonenden, met name het mooie uitzicht en de rust. Door de komst van zonnepanelen zou dit allemaal teniet worden gedaan. De plaatsing van zonnepanelen zal zorgen voor de aantasting van het landschap, de natuur verstoren en het recreatieve gebruik aantasten.

Uit de bewonersbijeenkomsten is meermaals de suggestie gekomen om energie op te wekken middels drijvende zonnepanelen op plassen. Deze mogelijkheden dienen in het vervolg zorgvuldig nader te worden onderzocht. Dit betekent niet dat elke plas hiervoor zal worden benut of geschikt is.

Er is een grote verscheidenheid aan plassen. Per plas moet de afweging worden gemaakt:

- In hoeverre de ontwikkeling van zonne-energie zich verhoudt tot de cultuurhistorische, ecologische, stedenbouwkundige en recreatieve betekenis van de betreffende plas, □
Hoe deze ontwikkeling ruimtelijk inpasbaar is,*
- Waar kansen liggen tot het creëren van meerwaarde.*

Vooralsnog zal een pilot worden uitgevoerd naar de mogelijkheid van het plaatsen van zonnepanelen op een plas (nog nader te bepalen welke).